

Др Милан Борновић

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗВОЈА НОП-а НА КОСОВУ У ПОСЛЕДЊОЈ ГОДИНИ РАТА

1. Војно-политична ситуација у земљи и свету крајем 1943. и почетком 1944. године

Крај 1943. и почетак 1944. представљају значајну фазу у даљем развоју народноослободилачког рата и револуције у свим крајевима Југославије. У овом периоду, јасније него икада раније, могло се сагледати да је неизбежан слом хитлеровске Немачке и фашистичних снага у свету уопште, јер је антихитлеровска коалиција толико ојачала да су немачке јединице трпеле поразе на свим фронтovima. Године 1943, када су Савезници на свим фронтovima дефинитивно преузели иницијативу, нису је испуштали из руку све до краја рата. Крајем 1943. Немачка је присиљена да се на свим фронтovima брани. Јединице Црвене армије незадрживо су марширале према западу, приближавајући се немачкој граници. После капитулације Италије¹ и великих успеха у борби против Немаца на Апенинском полуострву, западни савезници интензивно су се припремали за отварање Другог фронта у Европи.²

На југословенском ратишту крајем 1943. одигравали су се крупни војно-политички догађаји. Народнослободилачка војска израсла је у снагу од 8 корпуса са 26 дивизија, више самосталних бригада, 108 партизанских одреда и више мањих јединица, у свему оно 300.000 бораца, који су окупатору и његовим сарадницима наносили осетне губитке у људству и ратном потенцијалу. Свакодневно су ослобађани градови и села у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Словенији, Србији и Манедонији. Слободна територија је обухватила више од половине целокупног пространства Југославије, која се тада ценила на око 130.000 м², са више од 5.000.000 становника.³ Савезничка стратегија је морала да рачуна с том снагом, која је на врло користан начин, дејством у самом систему немачке одбране, доприносила коначном успеху антихитлеровске коалиције.

Народнослободилачки покрет на Косову и Метохији ни почетком 1944. године није достигао шире размере. Тешке репресалије окупатора и квислинских снага и још недовољно схватање ослободилачке борбе код знатног дела албанског становништва отежавали су стварање бољих услова. Партијске и снојевске организације, међутим, непренидно су политички деловале и разбијале страх и неизвесност албанског становништва у погледу његове будућности, објашњавајући карактер и циљеве народнослободилачке борбе. Као последица таквог рада, постепено до-

лази до политичног раслојавања албанских маса. Знатан део је прилазио народноослободилачком покрету, други део се постепено дистанцирао од својих бивших вођа, ага и бегова (слугу окупатора), а трећи се колебао. Углавном, из дана у дан осећао се напредак у погледу стварања јединства Албанаца, Срба и Црногораца.

Међутим, немачки окупатори, који су заменили италијанске фашисте после напитулације Италије, као и бугарски окупатори, били су све суровији према припадницима народноослободилачког покрета, без обзира на националност. Хапшења, стрељања, интернирања била су свакодневна појава. О томе читамо у многим документима НОП-а па и у извештају од 12. јануара 1944, који је Бошко Чаквић, члан Покрајинског комитета и комесар Главног штаба НОПО Космета, послао Светозару Вукмановићу Темпу: „Ситуација на Космету је врло слаба. Реакција се концентрише. Терор захвата на првом месту Србе као целину, а врши се немилосрдни удар и по друговима Шиптарима. Насељеничка села са Косова се увелико исељавају у Србију под притиском пете колоне. То се није могло спречити. Антивност Бали комбетара је велика и успешна, а нарочито због тога што су већином на власти и ослањају се на окупатора, а сарађују увелико са енглеским официрима који долазе код ових истаннутих реакционара.“⁴

2. Народноослободилачки покрет на Космету у првој половини 1944. године

Партијску организацију на Космету, тоном 1943. па и првих месеци 1944. године, тешко је погодило не само хапшење и интернирање великог броја комуниста и других симпатизера НОП-а већ и губљење великог броја истаннутих руководилаца НОП-а. Само до априла 1943. Обласни комитет је изгубио секретара Бору Вукмировића и 5 чланова Обласног комитета: Емина Дурану, Ацу Маровића, Воју Ланчевића, Станка Бурића и Рамиза Садину. Сви они су после рата проглашени за народне хероје. Напомињемо да је Мито Миљковић, такође члан Обласног комитета КПЈ и секретар Обласног комитета Скоја, пао у затвор још крајем 1942. што је такође био велики губитак за партијску и скојевску организацију Космета.⁵

Због веома јаким окупаторских и квислиншких снага у овој области и у првој половини 1944. године, партизански одреди су деловали углавном на територијама ван Косова и Метохије: Македонији, Србији, Црној Гори, Албанији. Још у септембру 1943, у селу Извору код Ничева, образован је Први косовски батаљон „Рамиз Садину“ од људства са Космета, који су ослобођени из логора Герман код Тиране. Батаљон је имао 150 бораца. Командант је био Иво Стругар а комесар Мишо Мијушковић. Нешто касније (20. септембра 1943), од логораша из Порто Романо код Драча и затвореника у Тирани, образован је батаљон „Боро Вукмировић“, у коме је било оно 140 бораца. Командант је био Цветан Дода, а комесар Предраг Ајтић. Негде баш тих дана, стигла је са Шарпланине главнина Шарпланинског партизанског одреда на подручје Дебра, јачине оно 50 бораца. Од њих и од претходна два батаљона, 22. октобра 1943, образован је Косовско-метохијски одред. Командант овог одреда био је Петар Брајевић а комесар Мито Миљковић. Од Косовско-метохијског одреда, два македонска батаљона („Мирче Ацев“ и Кичевски) и чете пратећих оруђа Главног штаба НОВ и ПО за Македонију, формирана је Прва македонско-косовска бригада 11. новембра 1943. у

селу Сливову. Борачки и руводећи састав, представљали су: Срби, Црногорци, Манедонци, Албанци и други. Командант бригаде био је Петар Брајовић а комесар Мито Миљковић.⁶

У манастиру Прохор Пчињски, код села Стерца, близу Куманова, 21. новембра 1943. формиран је Први косовски батаљон. После месец дана (29. децембра), у селу Славнику код Лебана, формиран је Други косовски батаљон. Од ова два батаљона, 25. марта 1944. у селу Вишевцу код Врања, образован је Косовски НОП одред. Командант одреда је био Милан Зечар а комесар Саша Јаворина. Од бораца Косовског одреда и 6. и 7. јужноморавске бригаде, 12. маја 1944. формирана је у селу Јабучици Прва косовска бригада. Она се, међутим, распала на сам дан формирања, услед офанзиве бугарске војске. Од ова два батаљона настала је основан Бригадни косовски батаљон, који је с осталим партизанским јединицама отишао у Грчку, јер се није могао одржати на овом терену.⁷

Поједине партизанске јединице са Космета, деловале су и на територији суседне Албаније, било као посебне или са заједничким људством и штабовима. Тако је партизанска чета „Бајрам Џури“, од око 120 бораца, из Ђановичке Малесије прешла у северну Албанију и 9. новембра 1943, у Деги код Кунса, прерасла у батаљон. Касније (12. јануара 1944) спојила се са батаљоном НОВ Албаније „Перлат Реџепи“, формиравши једињствени Малесијски партизански одред. Командант је био Садик Бентеши, а комесар Џемаил Иброја.⁸

Било је још више мањих партизанских чета, које су деловале на територији Србије, Црне Горе, Македоније, Албаније, састављених од људства са Косова и Метохије. Међутим, ограничени простор нам не дозвољава да их све набрајамо и анализирамо. Прва косовско-метохијска народноослободилачка бригада је прва већа, косовска регуларна јединица НОВЈ. Формирана је 24. јуна 1944. код села Збанџи, близу Струге, од дотадашње групе косовско-метохијских батаљона (1. и 2.), и Словеначке чете и батаљона црвеноармејаца из састава Прве македонско-косовске НО ударне бригаде. Приликом образовања имала је 292 бораца, а командант је био Петар Брајовић (нешто касније Зуфер Мусић) а комесар Митар Радусиновић, а нешто касније Мито Миљковић.⁹

Једини партизански одред који је оперисао на територији Косова и Метохије на почетку 1944. године, био је већ поменути „Џури - Реџепи“, с којим је био и Главни штаб НОВ и ПО Космета, на челу са командантом Фадилом Хоџом и комесаром Бошком Чанићем. С овим одредом је била и пратећа чета Главног штаба Космета. Међутим, 14. фебруара 1944. овај одред је био нападнут са свих страна од Немаца и квислиншких јединица. У извештају Бошка Чанића од 14. априла 1944, који је послат Светозару Вунмановићу Темпу, писало је о томе, поред осталог, и следеће: „14. фебруара на одред су напали 1200 немачких војника и око 800 вулнетара из три правца, пошто су претходно опколили Малесију са свих страна. Услови под којима су требали да се боре наши партизани, били су врло тешки: велина хладноћа и снег висок 1-1,5 метар, а што је најгоре, народ се слабо држао и претио да ће помоћи Немцима ако се партизани не повуку. Ипак, наше снаге су морале да прихвате борбу. У борби од 18 часова, наши су изгубили 11 мртвих и рањених. После тога наше снаге су морале да се повуку у три правца. . . Повлачење се могло извршити преко реанционарног

терена, тако да је у руке шиптарске жандармерије пало око 50 другова. Много је страдао сам народ.“¹⁰

После пораза Малесијског партизанског одреда и пратеће чете Главног штаба Космета наступила је врло тешна ситуација у Метохији, а ништа боље стање није било ни у осталим деловима ове области. Непријатељ је почео још интензивније да врши рације по градовима. Хапсио је припаднике НОП-а и све оне који су били сумњиви. Тако је средином фебруара настала скоро безизлазна ситуација у погледу стварања нових партизанских одреда. Једини излаз је био у томе да се компромитовани другови шаљу у партизанске одреде јужне Србије, Црне Горе, Манедоније, Албаније. Али, пребацивање је било отежано, готово неизводљиво. Није било сигурних веза, а и оне постале су чешће су се пренидале. Само од априла 1944. Главни штаб Космета изгубио је 7 другова, прекаљених бораца, који су нао нурири из Пећи и Ђаковице, путовали у Црну Гору да би поново успоставили везе с Другим корпусом НОВЈ.¹¹

Према плановима Покрајинског комитета КПЈ за Косово и Метохију, требало је да се већа група људи пребаци са Косова за Јабланицу ради формирања новог косовског одреда. Током марта, повећа група (52 друга), састављена од Албанаца, Срба и Црногораца, настрадала је на пут за Јабланицу у селу Пропаштици. Само 7 другова из те групе успело је да стигне на циљ, док их је више од 20 погинуло, а остали су били заробљени. Сарадници окупатора (Албанци), опколили су ову групу, а потом су позвали Немце у помоћ. Слабо наоружани косовски партизани нису могли да пруже озбиљнији отпор. Био је то велики, готово ненадодив губитак за партијску организацију, не само приштинског среза већ и целе Косовско-метохијске области. О овоме је 1963. године писао Павле Јовићевић, ратни секретар Покрајинског комитета КПЈ за Космет, поред осталог и следеће: „То је био последњи покушај масовног пребацивања људи из приштинског среза у партизане, јер су у другој половини јуна уследила масовна хапшења чланова Партије и Сноја и одборника НОО на том терену, тако да је скоро цела организација били ликвидирани. Остало је само неколико чланова КПЈ који више нису могли да развијају ефикаснији рад. До овако масовне провале дошло је издајом Рафета Куртеша и партијског пункта у Подујеву, који је заврбовао Гестапо, као и услед слабости у партијској организацији.“¹²

После разбијања Малесијског партизанског одреда и губитана које је претрпела приштинска партијска организација, руководству НОП-а на Косову и Метохији било је готово све до јуна 1944. потпуно онемогућено да људство шаље у партизанске одреде. Јер, на терен јужне Србије није се могло продети због јаних непријатељских снага које су деловале у том правцу. Додуше, крајем априла и у мају, формиране су у Хасу, Љуми и Малесији нове партизанске чете. Међутим, оне још нису представљале јачу оружану снагу па у том периоду нису ни изводиле веће акције. Њихов главни циљ тада је био да очувају људство и припреме терен за прихватање новог људства које је одлазило у партизане. Таква оријентација ових партизанских јединица била је сасвим исправна, јер је већ у јуну на ове терене пребачено, једна за другом, више група припадника НОП-а из Призрена, Средске, Ђаковице и Пећи. Средином лета 1944, од поменутих чета и од новодошлог људства формиран је батаљон НОВЈ. Он је тоном лета извео више запажених акци-

ја против окупатора и квислиншних снага. Касније, 12. октобра 1944. када је образована Четврта косметска бригада, овај батаљон је ушао у њен састав.¹³

Оријентација Покрајинског комитета и Главног штаба Космета била је да се људство из Метохије у првој половини 1944. пребације у Црну Гору, где је тада оперисао Други корпус НОВЈ. На овом терену од средине јануара 1944. налазио се и Павле Јовићевић, секретар ПК КПЈ: „Дошао сам овде, ради повезивања са вама“ — писао је Јовићевић 31. јануара 1944. Централном комитету КПЈ—“ и ради разговора са друговима из Штаба корпуса и ПК-а. Највише би допринели кад бисмо били у стању да се пребацимо на терен Скопске Ц. горе. Зато нам се сада поставља питање шта радити, о чему сам вам упутио и депешу. Исто тако питање опстанка руководства ПК такође је тешко, тј. нијесмо у стању опстати на окуп. Зато сам мишљења да ПК треба пребацити на терен Андријевица — Беране, а такође и оба шиптарска батаљона. Ради тога да би осигурали добре везе, на терену би оставили једног или два члана бироа ПК-а. Батаљоне би ставили под команду II корпуса и тако кроз акције и рад издигли и преналили, како би одмах када се временске прилике поправе пошли у правцу Малесије. . . Осјећамо велику потребу да са вама будемо у сталној вези, зато је потребно ако имате да нам пошаљете радио-станицу преко II корпуса.“^{13a}

Овим каналом: Пећ — Црна Гора, пребачено је више партизанских група, мада је било и осетних губитака. Међутим, упркос јаким непријатељским снагама, на терен Црне Горе успеле су да се пробију две повеће групе из Пећи и Витомирице, од којих је у априлу 1944. формирана партизанска чета, а у мају у Андријевици, од те чете је образован Косметски ударни батаљон. Нешто касније, наредбом Главног штаба Космета, овај батаљон је расформиран. Један део бораца је попунио Другу пролетерску бригаду, која се тада налазила у рејону Андријевице, а од другог дела су формиране две чете. Прва чета од око 50 бораца упућена је почетком јула у Ибарску долину и од ње је формиран Ибарски НОП одред, док је друга чета упућена у Ђаковичку Малесију.¹⁴

У првој половини 1944. године поново је обновљен Шарпланински партизански одред. Имао је тада свега 24 борца. Командант је био Стаја Марновић Радојица, а комесар Јован Вучинић Ђона. Требало је у овај одред слати све компромитоване другове из Сиринићске жупе, урошевачког и гњиланског среза. Међутим, планови Покрајинског комитета КПЈ, у вези с овим, тешко су се могли реализовати, јер је бугарски окупатор вршио нечувене злочине над становништвом. Срески комитет КПЈ за Урошевац, такође, због јаким репресалија немачко-квислиншних снага, имао је проблема да шаље компромитоване надрове у одред, док је Срески комитет КПЈ у Гњилану већ тада имао добре везе с Косовским партизанским одредом који се кретао по Карадагу и околини, па је слао знатан број људства у партизане.¹⁵

Упркос губитака који су настајали приликом пребацивања људства са Космета у партизане на територије ван ове области, ПК и Главни штаб нису одустајали од планова да компромитоване другове треба сналаћати на безбеднија места како не би пали у руке непријатељу. С тим у вези је и писмо комесара Главног штаба НОПО Космета од 26. маја 1944, које је упутио Исмету Шаћирију, секретару Обласног комитета за Метохију, у коме је поред осталог речено и ово: „Од ЦК КПЈ

добили смо писмо и од Рада (Павла Јовићевића. — М.Б.). У вези са тим писмима треба на слободну територију да пребацимо већину наших кадрова и партизана, као и што више људства за формирање наших јединица тамо. За сада на слободну територију има одмах да пође и чета од 35 људи, а морамо форсирати да се пребаци што више.“¹⁶

И месни комитети КПЈ у Метохији били су такође током маја и јуна 1944. преокупирани проблемима слања људства у партизанске одреде. То се види и из извештаја Фаина Прути Телија, секретара КПЈ за Метохију: „Нао што сам вам писао, изгледа да је Паљона (Павле Јовићевић — М.Б.) дао директиву да се сви млади другови Срби, Црногорци и Шиптари повуку на слободну територију.“¹⁷ Слично писмо Обласном комитету за Метохију упутио је и Тамил Бровина Бујку, у коме се наглашава да се „добро организују и провере сви пунктови за пребацивање људства из Ђаковице и Пећи за Малесију“.¹⁸

У директивном писму Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију од 18. јуна 1944, које је упућено свим средним комитетима КПЈ ове области, још оштрије се истицао проблем слања људства у јединице НОВЈ: „5. С обзиром да смо изгубили велики број кадрова, а већином услед несналажења, потребно је хитно предузети следеће: а) Све илегалне, компромитоване као и већину кадрова повући, било у одреде било на друге терене, где има услова за опстанак. Њихово повлачење да је организовано и планско; б) Упоредо са извлачењем кадрова, извлачити и што већи број људства. в) Сва партијска руководства организовате теренске везе на свом терену.“¹⁹

Ми смо нешто шире анализирали проблем стварања партизанских јединица, не зато што је то био најважнији задатак руководства НОП-а на Космету, већ због тога што га је било најтеже реализовати: Сама чињеница да стицајем многих околности ниједан партизански одред није могао дуже времена опстати на територији Космета, већ су морали деловати на теренима ван ове области, говори колико је ово био сложен проблем и коликим су се опасностима људи излагали да би стигли до неког партизанског одреда.

Ради лакшег руковођења и успешнијег извођења акција, по директиви Светозара Вукмановића Темпа, још јула 1943. Главни штаб НОВ и ПОЈ за Космет образовао је на територији ове области две оперативне зоне: једну за Косово, а другу за Метохију. Рачунало се да ће штабови оперативних зона формирати партизанске одреде на својој територији и да ће разрадити планове војног и политичког деловања. У наређењу Светозара Вукмановића Темпа посебно је у вези с овим истичано: „Разбити и у корену уништити шовинистичку мржњу између шиптарског и српског народа и изоловати од маса све оне издајнике који стоје у служби окупатора и по њиховом наређењу раде на распиривању шовинистичке мржње и изазивања братоубилачког рата.“²⁰

Међутим, реализација Темповог наређења била је скопчана с великим тешкоћама, јер тешко је било пронаћи толико војних стручњана да би се попунили штабови обе оперативне зоне. С тим у вези је и писмо комесара Главног штаба НОПО Космета од 14. априла 1944. које је упутио Светозару Вукмановићу Темпу и у коме истиче: „Штаб Метохијске оперативне зоне није још формиран из разлога што нисмо имали повољних људи.“²¹

Руководство НОП-а на Космету (Главни штаб и Покрајински комитет), били су све до децембра 1943. на Шар-планини. Да подсетимо,

Главни штаб је формиран још у априлу 1943. и био је у следећем саставу: Фадиљ Хоџа, командант, Предраг Ајтић, комесар (насније Бошко Чанић), заменик политичког комесара, Павле Јовићевић и начелник штаба, Бранко Шотра, Формирање Главног штаба, који је организовао сружану борбу и њоме руководио, био је значајан догађај у историји ослободилачке борбе на Косову и Метохији.²²

Међутим, ни Главни штаб, као ни Покрајински комитет КПЈ, нису били готово никада на окупу, што је отежавало рад. Бошко Чанић је 14. фебруара 1944. писао Светозару Вукмановићу Темпу: „Главни штаб није још попуњен. Предвиђена су још два друга Шиптара, од којих један Мехмед Хоџа, председник НОО за Космет, а други бивши официр шиптарске војске.“²³

Не зна се из којих разлога, највероватније што је био преокупирани пословима руковођења Обласног НОО, али Мехмед Хоџа није ипак био члан Главног штаба Космета, а друг „официр шиптарске војске“ је нешто касније погинуо, тако да је Главни штаб и у првој половини 1944. године деловао у крњем саставу.

Руководство НОП-а Космета, као и Светозар Вукмановић Темпо, који је у априлу 1943. боравио на терену ове области, долазили су све више од закључка да Шар-планина није најпогодније место за седиште Обласног комитета КПЈ и Главног штаба. Јер, бугарски окупатори су вршили нечувени терор над становништвом Сиринићке жупе, које је највећим делом симпатисало и помагало НОП.

У писму Светозара Вукмановића, које је упућено 2. октобра 1943. Обласном комитету КПЈ за Космет, речено је у вези с овим следеће: „Седиште Обласног комитета треба преместити са Шаре у Метохију. Према томе, Паљак (Павле Јовићевић — М. Б.) би требао кренути одмах за Метохију. Обласни комитет би директно руководио свим организацијама на Метохији. Све снаге треба бацити на организовање Шиптара у одреде метохијске зоне, према наредби и мојим последњим писмима. На Косово треба послати Максима (Милија Ковачевић — М. Б.) да образује Повереништво Обласног комитета за Косово. Све Србе и Црногорце хитно упућивати у Косовску оперативну зону ради наоружања и дејствовања према наредби.“²⁴

Двадесетак дана касније, Милија Ковачевић, члан Обласног комитета КПЈ, пошао је на терен Јабланице, с још једном групом старих чланова КПЈ и прекаљених револуционара, и формирао партијско позе-ренство, које је крајем 1943. преименовано у Обласни комитет КПЈ за Косово. Чланови овог руководства били су: Али Шукрија, секретар, и чланови: Живојин Ђурчић Срђа, Саша Јаворина, Милан Зечар и Милија Ковачевић, који је као делегат, односно члан Обласног комитета, пран-тично руководио овим поверенством.

Чланови Обласног комитета на Косову упутили су писмо Покрајин-ском комитету КПЈ за Србију, средином новембра 1943, у коме инсистирају да им се пружи помоћ у сваком погледу: у оружју, опреми за борце, који су стизали са Космета, у агитационо-пропагандном материјалу; да им се омогући присуство на састанцима Окружних комитета КПЈ и штабова одреда на југу Србије, како би с њима измењали искуства у раду. Посебно су захтевали да се борци са Косова шаљу у Први јужно-моравски партизански одред, у чијем се саставу налазио Косовски батаљон НОВЈ: „Сматрамо да би било потребно да Главни штаб за Србију изда неко наређење штабовима одреда и партизанским јединицама да

све избеглице са Космета, које се налазе по Србији и које сад долазе, а организоване су или под нашим утицајем, упућују за Други јужноморавски одред где се формирају косметовске јединице.²⁵

На партијском саветовању на Шар-планини, одржаном од 3. до 5. новембра 1943, коме су, поред чланова Обласног комитета, присуствовали и представници сресних и месних партијских организација, расправљало се о многим питањима: јачању партизанских одреда, о раду КПЈ и Сноја на селу, о политичком раду међу масама и о низу других питања. Тада је Биро обласног комитета имао 8 чланова: Павле Јовићевић, секретар, и чланови: Фадиљ Хоџа, Бошко Чанић, Милија Ковачевић, Саша Јаворина, Али Шукрија, Исмет Шаћири и Мито Миљковић. У низу закључака, које је донео Обласни комитет, је и одлука да се одмах приступи формирању два нова партијска руководства: једно за Косово и друго за Метохију, у складу с формирањем двеју оперативних зона. Ова руководства су добила назив — обласни комитет, док је дотадашњи Обласни комитет преименован у Покрајински комитет.

Било је доста полемине у току рата, па и насније о образовању Покрајинског комитета. Већина критичара сматрала је да је Обласни комитет пренорачио своја овлашћења тиме што је себе прогласио за више руководство — Покрајински комитет, и што је образовао још два обласна комитета. Нeki другови у својим написима на ову тему тврдили су после рата, да је Светозар Вукмановић Темпо издао ованку директиву у писмима од 11. и 2. октобра 1943. Међутим, ованка тврђења се не могу прихватити, јер Темпо ни у једном од својих писама није захтевао да се образује Покрајински комитет нити, пак, два обласна комитета. Ево шта је Темпо, поред осталог, писао Обласном комитету КПЈ за Космет 11. августа 1943: „У погледу организационе структуре Партије, мислим да не треба ништа мењати, ако конкретна ситуација изискује, наравно, прилагодите се. Могло би се само поставити, ако је могуће, образовање једног партијског руководства за целу територију Метохије, које би седело у граду, а исто тако образовање једног руководства за Косово. Но то зависи од конкретне ситуације на Косову, па је потребно да је добро простудирате и да на основу правилне процене извршите и правилно прилагођавање организационих облика и метода рада“.²⁶

Као што видимо у овом писму, Темпо нигде не помиње Покрајински комитет нити два обласна комитета, већ два нижа руководства: једно за Косово а друго за Метохију. Насније и у Темповом писму од 2. октобра 1943. види се да он сматра да треба образовати поверенства, а не обласне комитете: „На Косово треба послати Мансима да образује Повереништво Обласног комитета за Косово.“²⁷

По свему судећи, Обласни комитет КПЈ није добро схватио Темпово писмо од 11. августа и 2. октобра 1943. То се види и из писма Бошна Чанића од 14. априла 1944, који је упутио Светозару Вукмановићу Темпу: „Према ситуацији а и потребама, а у вези са твојим писмом, саветовање је одлучило (новембарско саветовање — М. Б.) да се формирају посебно руководство за Косово и Метохију, а да се заједничко руководство назове Покрајински комитет.“²⁸

Из свега овога није тешко закључити да Обласни комитет КПЈ за Косово и Метохију није био надлежан да себе унапреди у Покрајински комитет. То је била надлежност Централног комитета КПЈ. Нормално је било да је ПК задржао стари назив, а да је образовао два окружна комитета, односно поверенства за Косово и Метохију. То је

била интенција Темпових писама, на која се позивају поједини чланови Обласног комитета КПЈ и поједини историчари.

На овакву одлуку Обласног комитета реаговао је Централни комитет КПЈ у писму од 28. марта 1944, које је упућено Обласном, дакле, не Покрајинском комитету и у коме је, између осталог, стајало: „Није требало стварати Покрајински комитет, и то због тога што ваш крај није нека посебна компактна област. Могли сте створити окружне комитете, који би добили већи број срезова и веће осамостаљење, према условима. Затим, није такође требало мењати назив Метохија у Дукађин, из простог разлога што под Дукађин спадају и крајеви који прелазе преко бивше југословенске границе. Зато ћете укинути назив Покрајински комитет, и остати код старих назива — Обласни комитет.“²⁹

Према томе, можемо закључити да је Покрајински комитет КПЈ за Косово и Метохију постојао од новембра 1943, када је образован на Шар-планини, па до 28. марта 1944. године, када Централни комитет КПЈ наређује његово укидање. ЦК КПЈ чак и у наслову цитираног писма адресира — Обласном комитету КПЈ.

Осамнаестог јуна 1944. Обласни комитет је обавестио све средње комитете КПЈ на територији области да се по директиви Централног комитета КПЈ укида назив Покрајински комитет и да се остаје при старом називу — Обласни комитет КПЈ. Такође је у писму наглашено да ће се обласни комитети убудуће називати — обласним повереништвима КПЈ.³⁰

Уосталом, није битно да ли се највише партијско руководство на Косову и Метохији називало Обласни или Покрајински комитет. Важно је да је оно руководило народноослободилачким покретом целе ове области; да је у организационом погледу било одговорно Централном комитету КПЈ и да је од овог добијало упутства за рад и слало му извештаје о свом раду. Али, ипак, не треба заобилазити историјску истину, јер о томе има доста сачуваних изворних докумената.

Већ смо напоменули да су од краја 1943. ПК и Главни штаб прешли са Шаре у Малесију код Ђаковице, где се налазио и Малесијски партизански одред. Покрајински комитет није био на једном месту стицајем многих околности. Али Шукрија, Милија Ковачевић и Саша Јаворина, још крајем октобра 1943. прешли су у јужну Србију да би руководили Косовском оперативном зоном, односно Обласним комитетом КПЈ за Косово. Мита Миљковић, стари члан Обласног комитета, после изласка из затвора био је комесар Манедонско-косовске, односно косовско-метохијске бригаде, те је стигао на Косово тек у октобру 1944, дакле, у периоду борби за коначно ослобођење Космета. Павле Јовићевић, секретар Обласног односно Покрајинског комитета, од средине јануара до почетка јула 1944. налазио се у Црној Гори, код штаба Другог ударног корпуса НОВЈ. Због чега је Јовићевић путовао у Црну Гору, читамо и у извештају Бошка Чанића, који је 12. јануара 1944. послао Темпу и у коме је, поред осталог, речено и ово: „У вези са неизвесном ситуацијом, пошто немамо добре везе са Другим корпусом, не знамо да ли смемо извршити покрет са овог терена. Зато, нао и због учвршћења везе и контаната, за излагања ситуације код нас и добијање упутства за рад, друг Раде ујутру одлази за Црну Гору заједно са делегатима за омладински конгрес. Друг Раде ће ићи до штаба корпуса и одмах ће се вратити.“³¹

Међутим, пошто се разболео, Јовићевић се задржао у Црној Гори много дуже него што је било предвиђено (вратио се тек почетком јула 1944). И друге околности су отежавале његов повратак на Космет: прво, био је разбијен Малесијски партизански одред, где је било седиште ПК и Главног штаба, те је било тешко вратити се безбедно на терен Малесије; друго, требало је успоставити везе са Централним комитетом КПЈ и добити нове директиве за рад и, треће, били су искрсли и нови задаци: извлачење људи из Метохије на ослобођену територију у Црној Гори и низ других задатака.

Као што видимо, главнина Обласног, односно Покрајинског комитета, није била на окупу, током прве половине 1944. године, већ су се нашли у разним деловима Југославије: јужној Србији, Македонији, Црној Гори и делом у Метохији, што је отежавало руковођење партијском организацијом Космета. Самим тим, помоћ овог форума партијским организацијама на терену била је недовољна. Везе између ПК и обласних комитета одржаване су преко специјалних курира, али су често и прекидане, па су се поједини пунктови и канали губили и по неколико месеци. Посебан проблем био је у томе што је веза Покрајинског комитета са Централним комитетом КПЈ била веома слаба током целог рата, те су недостајала упутства за рад од највишег партијског руководства Југославије.

Павле Јовићевић је из Црне Горе, упутио 31. јануара 1944. писмо Централном комитету КПЈ о војно-политичкој ситуацији на Космету, о стању развоја НОП-а, о организационом стању КПЈ, а посебно је указао на проблем слабих веза с највишим партијским руководством Југославије: „Сви наши досадашњи извештаји слати преко Србије, изгледа, нијесу до вас стизали. А исто тако ми нијесмо добијали писма од вас. Једино писмо које смо од вас примили, било је оно када је друг Блажо (Јовановић — М. Б.) одлазио за Албанију.“³²

Писмо о коме је реч, стигло је на Косово и Метохију почетног октобра 1942, а друго није добијено све до 28. марта 1944. године. Дакле, скоро после године и по дана. У делу извештаја о организационом стању, секретар Покрајинског комитета Космета даје исцрпне податке о организационим променама и о бројном стању партијске организације. Званично је обавестио да су формирали два обласна комитета КПЈ; да је седиште Обласног комитета КПЈ за Косово у Тулару, где је било људства за један батаљон уз Јабланички одред. Обласни комитет КПЈ за Косово, приликом образовања, имао је 5 чланова, чија смо имена већ поменули. Њихов социјални састав био је: 3 интелектуалца, 1 сељак и 1 санитетски помоћник. Национални састав им је био: 1 Албанац и 4 Србина. Седиште Обласног комитета за Метохију или како су га називали Дукађин, било је у Ђановици. Овај комитет је такође имао 5 чланова: Исмет Шаћири, секретар, и чланови: Милош Гилић, Мишо Мићковић, Имер Пуља. Име петог члана нисмо могли утврдити. Социјални састав овог комитета био је: 4 интелектуалца и један саобраћајни чиновник. Покрајински комитет је такође имао 5 чланова: Павле Јовићевић, секретар, и чланови: Фадиљ Хоџа, Бошко Чачић, Исмет Шаћири и Џавид Нимани. Социјални састав ПК за Космет био је: 1 радник и 4 интелектуалца, а по националности: 3 Албанца, 1 Црногорац и 1 Србин.³³

На основу истог извештаја сазнајемо да је тада на територији Космета било: 9 месних комитета КПЈ: Пећ, Ђановица, Призрен, Ур-

шевац, Ђилане, Прешево, Приштина, Трепча и Митровица, и 5 сресних комитета КПЈ. Укупан број чланова КПЈ био је тада око 400, од којих су 45 били Албанци.³⁴

Као што видимо, национална структура чланства КПЈ била је незадовољавајућа. Иако је становништво било преко 70% албанско, ни 10% није било чланова КПЈ. То је сигурно био стицај многих околности, али је непобитно да су партијска руководства и партијске ћелије сенташили у погледу пријема Албанаца у чланство КПЈ.

Скојевска организација се сукобљавала с готово идентичним проблемима као и организација КПЈ, а то значи губљење великог броја кадрова током 1943. године; одлазак знатног броја припадника српске и црногорске националности у Србију због репресалија; затим, страховите репресалије окупатора и његових сарадника. На почетку 1944. године било је на Космету око 2.000 чланова Скоја, од којих око 20% Албанаца.

Као што видимо, и овде се сенташило. Руководство Обласног комитета Скоја током 1943. године није било на окупацији, а Покрајински комитет Скоја првих месеци 1944. године није ни постојао, већ је организацијом Скоја руководио Покрајински комитет КПЈ преко месних и сресних комитета КПЈ. У писму Бошна Чакића од 14. априла 1944. Светозару Вунмановићу Темпу, у вези с овим је речено: „Ни до данас нисмо успјели да формирамо обласна и покрајинска руководства Скоја, услед недостатка кадрова. Ипак, скојевске организације су најбоље радиле. За ПК Скоја предвиђена су за сада два друга. Надамо се да ћемо га ускоро формирати.“³⁵

Главна активност скојевске организације у првој половини 1944. године била је усмерена на учвршћење и проширење Народноослободилачког савеза омладине, чији су се одбори на територији ове области стварали још у лето 1942. године. Међутим, у остваривању овог задатка било је лутања у појединим организацијама (Призрен, Урошевац, Ђаковица), јер су се задаци актива Скоја и одбора НОСО чешће идентификовали. Сем тога, није се још довољно радило на обухватању албанске омладине. У вези с тим Покрајински комитет КПЈ за Космет упutio је почетком марта свим партијским организацијама у Области писмо у коме се од њих захтева да поклоне више пажње Скоју и Народноослободилачком савезу омладине: „Постигнути успеси у раду са омладином пате од недостатка као и саме партијске организације, а то је да Ској није успео да створи сигурне везе са шиптарском омладином као и да јаче учврсти своје организације по мјештанским селима. . . НОСО формирају се свуда где постоји антифашистичка омладина. Скојевске организације просто урастају у организације НОСО.“³⁶

Сем појединачних акција, саботажа и одласка у партизанске одреде, вредно је истаћи да је напредна омладина Косова и Метохије, као и других крајева Југославије, дала свој скроман удео у припремама за Други конгрес УСАОЈ-а. Иако у тешким условима, постојало је такмичење између појединих срезова и општина у томе ко ће више санупити прилога за НОФ. Средином априла 1944. упућено је поздравно писмо Другом конгресу УСАОЈ-а, које је потписало 1.150 омладинаца и омладинки: Албанаца, Срба и Црногораца. У писму је, између осталог, речено: „Ми омладинци Косова и Метохије: Шиптари, Срби и Црногорци, водимо борбу против окупатора и њихових слугу. Тешки су наши услови борбе и рада. Ненародни режими старе Југославије, спро-

водећи злочиначку политику према нашим народима, вршећи највећу експлоатацију и физично истребљење шиптарског народа нашег краја, свесно су продубљивали шовинистичку мржњу између шиптарског, српског и црногорског народа Косова и Метохије.³⁷

На Другом конгресу УСАОЈ-а, одржаном од 2. до 4. маја 1944. године у ослобођеном Дрвару, била је присутна и делегација омладине Космета, којој је требало 50 дана да би са делегатима Србије и Савана стигла на конгрес. Живо Стањевић, члан Среског комитета Скоја из Пећи, поздравио је Други конгрес у име омладине Косова и Метохије, истакнувши да ће омладина ове области наставити борбу до коначног ослобођења земље. У централни одбор УСАОЈ-а била су изабрана и два делегата са Космета: Милан Мићковић и Џафер Вокша.³⁸

Током 1943. и 1944. године, знатан број омладинаца, окупатори су слади на принудне радове у Србију, затим у Немачку, а највише их је било мобилисано на радове у руднике хрома у близини Кукса (Албанија). Мањи број омладинаца и чланова Скоја јављао се добровољно да иде на рад у Албанију, јер су тамо били повољнији услови за ступање у неки партизански одред. Из Липљана је, на пример, у Албанију 1944. године било отерано 50 омладинаца; из Сувог Дола 40 — готово сви су у јулу и августу ступили у партизанске одреде.³⁹ Нарочито је претила велика опасност оним омладинцима који су мобилисани за присилан рад у Немачкој, јер је било врло мало изгледа да било који од њих сачува живот. Зато су среска и месна руководства КПЈ и Скоја и покушавала да те другове ненако спасу уз помоћ новца или на неки други начин. У извештају Среског комитета КПЈ за Приштину, од 12. јуна 1944. године, о томе је писало и следеће: „Овога петна одредили су раднике за Србију, Кукс и Немачку. Из града смо спасли скоро све другове помоћу новца, а многи су бежали и склањали се, тако да је од око 120 другова, колико је требало да пође, пошло свега 8 скојеваца, један партијац и један старији друг из десетине. За сада је такође доста спашено.“⁴⁰

Месни комитет Скоја у Ђановици, јуна 1944. године, у свом извештају такође је писао да скојевска организација у Ораховцу уопште не постоји јер је већина омладинаца отерана на рад у Немачку. Стога је од Обласног комитета Скоја тражено да на терен Ораховца пошаље једног друга како би повезао и организовао преостале омладинце који су и раније били обухваћени радом.⁴¹

Навели смо многе примере репресалија окупатора и квислиншних власти над припадницима народноослободилачког покрета у оном делу Космета где су били окупатори Италијани и Немци. Међутим, у њеним деловима гњиланског и качаничког среза, које је држала бугарска окупациона војска, такође је владао жесток терор, али се он овде примењивао и према српском и према албанском живљу. Нарочито је била стално на удару бугарског окупатора Сиринићна жупа (предео испод Шар-планине), где су се готово увек налазили делови Шарпланинског одреда. Треба истаћи да је становништво овог краја у великој већини симпатисало и помагало народноослободилачки покрет за све врме НОР-а и револуције, па су због тога репресалије окупатора над припадницима НОР-а биле чешће и суровије. Бугарски окупатори су били немилосрдни чак и у оном периоду када се већ видело да је само питање дана када ће Немачка капитулирати. У извештају Среског комитета КПЈ за Урошевац од 31. августа 1944. године, писало је о томе накна су

зверства бугарски окупатори чинили над омладином и децом: „Канва су зверства Бугари извршили над њима. Нарочито су омладину мучили да нажу где су везе. Две другарице су сенирама поткивали. Ништа нису признале. Пре стрељања два омладинца су певала а то је још више разбеснело Бугаре и контра-четнике.“⁴²

Значајан догађај у историји народноослободилачког покрета на Косову и Метохији било је и формирање Обласног народноослободилачког одбора. Још средином септембра 1943, дакле, одмах после капитулације Италије, образован је Привремени обласни НОО, који је 17. октобра упутио писмо свим НОО на територији Области, поставивши им конкретне задатке у погледу пружања помоћи народноослободилачкој борби. У једном делу овог писма речено је: „1. Промену и замену непријатеља са падом Италије треба користити у том правцу што ће се сви способни борци извлачити и одашиљати у партизанске одреде и добровољачке чете. 2. Потребно је организовати борбу народа у свим местима, као: саботаже, не извршавати никаква наређења окупатора и оних који су у њиховој служби, организовати народни отпор. При овоме Народноослободилачки одбори морају будно пратити тежње и рад прикривених народних непријатеља, који хоће да ослабе развијање народног устанка, Бали комбтар, четници Дранге Михаиловића и други разни агенти окупатора.“⁴³

После расписа Привременог, односно Иницијативног народноослободилачког одбора, партијске ћелије у многим градовима и селима ове области приступиле су формирању нових НОО и активирању постојећих. Градски НОО у Пећи је, на пример, већ 25. октобра 1943. обавестио Привремени НОО о својој активности, а НОО Ђаковице упутио је проглас у коме се позивају Албанци да се не одазивају мобилизацији коју спроводе Немци преко квислиншких власти.⁴⁴

Значајно је такође истаћи да је Привремени НОО за Космет издао проглас албанском народу поводом истицања албанске заставе 28. новембра 1943, којом приликом су окупатори и квислинзи организовали фашистичке манифестације. У прогласу се становништво позивало да бојнотује ове манифестације. Под заставом коју су окупатори и квислинзи донели, каже се у прогласу, не може за Шиптаре били слободе, већ само ропства.⁴⁵

Обласни комитет за Косово и Метохију све је више увиђао потребу да се одржи једна шира конференција представнина народа: Албанаца, Срба и Црногораца, на којој би се формирао Обласни НОО, као најрепрезентативнији и руководећи орган илегалних НОО. Јер, Привремени НОО, ма колико био активан, није био довољно афирмативан као представнички и политички орган свих народа Косова и Метохије. Мада је био образован од неколико чланова Обласног, односно Покрајинског комитета КПЈ и других активиста НОП-а, војно-политичка ситуација у земљи и свету императивно је захтевала да се Обласни НОО формира на једној широј конференцији, која би представљала политички догађај и имала одјек у народу. Због тога је ово питање стављено на дневни ред Обласне партијске конференције, која је одржана на Шар-планини почетном новембра 1943. У једном делу резолуције с тог саветовања речено је: „Наставити са формирањем НОО, а одмах предузети сазивање шире конференције ради стварања заједничког НОО за читаво Косово и Дунађин (Метохију — М. Б.). При томе водити рачуна да на конференцији узму учешћа одлучни људи, представници

свих народа и представници свих политичних струја и стајења, а који стоје одлучно на позицијама борбе против окупатора. На тај начин створиће се јединствено политичко тело, које ће бити политички представник у данашњој НОВ на Косову и Метохији и припремити општи оружани устанак против окупатора и њихових слугу.“⁴⁶

Одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, које је одржано 29. новембра 1943, у Јајцу и на коме су положени темељи државном и друштвеном уређењу нове Југославије, још више су мотивисале руководство НОП-а на Косову и Метохији да оснивачку конференцију Обласног НОО треба што пре одржати. Додуше, материјали са заседања АВНОЈ-а нису на време стизали на територију ове области, али су антифашистичке снаге Космета обавештаване преко емисија Радио-станице „Слободна Југославија“ и савезничких радио-станица, које су редовно објављивале саопштења Врховног штаба НОВ и ПОЈ о развоју ратних операција у свим крајевима Југославије, као и преглед ратних операција на Источном и Западном фронту.

У другој половини децембра 1943. извршене су темељне припреме за сазив Прве обласне конференције НОО. Међутим, конференција се није могла одржати на територији Космета, јер није било ниједног дела слободне територије. Због тога су Покрајински комитет и Главни штаб, који су се тада налазили на територији Ђаковачке Малесије, одлучили да се конференција одржи у селу Буњају, у северној Албанији. Конференција је почела 31. децембра 1943, а трајала је до 2. јануара 1944. Присутно је било 49 делегата из појединих делова Области, али и представника из Плава, затим из северне Албаније. Напомињемо да су 43 делегата били другови Албанци. Тешко је било обезбедити делегате из свих делова области за овај значајан скуп. Јер, непријатељ је вршио сурове репресалије према свим припадницима НОП-а, без обзира на националност. Тако, на пример, на конференцији није било ни једног члана штаба Косовске оперативне зоне нити, пак, иједног члана Обласног комитета КПЈ за Косово, који се тада налазио на територији Јабланице. Није било представника ни из косовских батаљона НОВЈ, који су деловали на југу Србије. Није било представника ни из Македонско-косовске бригаде НОВЈ, која је тада оперисала на територији Македоније и Грчке. Стицајем околности, они нису ни могли бити обавештени, због слабих веза које су тада биле између јужне Србије и Македоније.

Сећајући се тих догађаја, тадашњи секретар Покрајинског комитета КПЈ за Косово и Метохију, недавно је изјавио уреднику НИИ-а, поред осталог, и следеће: „Ни срезови, ни поједини крајеви Области, нису били равноправно заступљени на тој конференцији. Наше јединице које су се налазиле ван Области нису ни обавештене да ће се Конференцији су присуствовали као делегати и Албанци, грађани који национални састав делегата није одговарао националном саставу становништва наше области. Тај национални састав био је двојако нарушен. Конференцији су присуствовали као делегати и Албанци, грађани који не само што нису били југословенски држављани него нису ни живели на југословенској територији. Они су били из краја у којем је одржана конференција, из овог дела Малесије који је припадао и припада Албанији. Од укупно 51 делегата, таквих је било 10 (један делегат је био из Плава, такође ван територије Косова и Метохије). То значи да једна петина делегата на тој конференцији није била са територије Косова и Метохије.“⁴⁷

Оснивачна скупштина после тродневног рада изабрала је Обласни НОО од 42 члана. Затим, председништво од 9 чланова. Састав овог председништва био је следећи: Мехмед Хоџа, председник, Павле Јовићевић и Рифат Бериша, потпредседници, и чланови: Фадил Хоџа, Џевдет Дода, Хајдар Души, Милан Зечар и Али Шукрија. У ствари, на оснивачкој конференцији Обласног НОО прихваћене су и разрађене одлуке Другог заседања АВНОЈ-а и донети закључци за будући рад. У низу задатака који су стајали пред овим политичких форумима, треба истаћи само неке: јачање постојећих и стварање нових сеоских, месних и среских НОО; политички рад међу становништвом, посебно албанске националности; борба против исељавања српских и црногорских породица са територије ове области; борба против мобилизације становништва у квислиншке војне јединице, које су окупатори користили као оруђе против НОВ у Србији, Црној Гори и Албанији.⁴⁸

Оснивачки материјали с ове конференције били су резолуција и проглас, у којима су резимирани говори, реферати и дискусије делегата, односно целонупан рад конференције. Из првог документа се особито јасно види чиме се руководство НОП-а руководило и које је одлуке донело. После конференције, приступило се одмах реализацији њених одлука и одлука Обласног НОО, као и спровођењу задатака. Лист „Слобода“ постао је орган Обласног НОО. У његовом првом броју после конференције, средином јануара 1944, објављени су материјали са конференције. Тај број, односно двоброј, изашао је у великом тиражу и масовно је растуран широм Косова и Метохије, тако да је допрло и до непријатеља, па су га Немци превели. Лист је послат и руководству НОП-а Југославије и Албаније, Обласном комитету за Косово и свим косовским јединицама које су се бориле на суседним територијама.

У основи, материјали су оцењени као позитивни. Међутим, један део резолуције ОНО је притицан у пиому ЦК КПЈ од 28. марта 1944, као и од многих појединаца из косовских батаљона и бригада НОВЈ, који нису могли присуствовати Обласној конференцији. Тај део резолуције ОНО гласи: „Косово и Метохија је крај, који је насељен највећим делом шиптарским народом, а који као и увек, тако и данас, жели да се уједини са Шипнијом. Према томе, осећамо за дужност узазати прави пут којим треба да пође шиптарски народ да би остварио своје тежње. Једини пут да се Шиптари Косова и Метохије уједине са Шипнијом, јесте заједничка борба са осталим народима Југославије против окупатора и његових слугу. Јер је то једини пут да се извојује слобода, када ће сви народи па и Шиптари бити у могућности да се изјасне о својој судбини с правом на опредељење до отцепљења.“⁴⁹

Без обзира на све околности и услове у којима је одржана конференција ОНО, сматрам да је руководство НОП-а Косова и Метохије (Покрајински комитет и Главни штаб) на овом питању начинило велику, чак политичку грешку, јер ни од кога нису били овлашћени ни да предузимају такав корак. Тачно је то да се на границе тада гледало сасвим друкчије; није се знало да после рата могу бити овакви односи какви су данас између појединих социјалистичких земаља. Чак се већ тада маштало о стварању после рата Балканске федерације. Али, упркос свему, другови из Покрајинског комитета и Главног штаба били су у великој заблуди када су се одлучили да усвоје цитирани део резолуције. Ова документа користили су а и данас их користе у контрареволуционарне сврхе многи непријатељи, нарочито државно и партијско руководство Албаније и иредента на Косову.

Светозар Вукмановић Темпо је још 2. октобра 1943. упутио писмо Обласном комитету КПЈ за Космет, у коме је инсистирао да се у време док рат траје, не расправља о границама између Косова и Албаније: „Што се тиче питања будућих граница између Југославије и Шипније, то ће се решавати у братској слози и сарадњи између Југославије и Шипније, између НОВЈ и Већа народног ослобођења Југославије и НОВ Албаније и Већа народног ослобођења Албаније на основу права самоопредељења народа. Како ће се вршити та разграничења, то ће све зависити од развоја политичне ситуације у Југославији и Албанији. А ми данас не смемо ништа одређено постављати по том питању.“⁵⁰ Значи, Покрајинском комитету је већ знатно раније сценариј сакривена да не смеју расправљати нити доносити било какве одлуке које имплицирају разграничења после рата између Југославије и Албаније.

Слично је Светозар Вукмановић Темпо реаговао и у писму које је упутио Покрајинском комитету КПЈ за Косово и Метохију, 25. новембра 1943. године. Из ових писама се види, мада се нигде изричито не каже, да је Светозар Вукмановић Темпо наслуђивао да би се евентуално могла донети једна таква одлука. А зна се да је Темпо био члан ЦК КПЈ и делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ; да је он имао широка овлашћења да предузима мере како би се НОП у Македонији, Космету и на југу Србије што више распламсао, како би се масе заталасале и масовније приступиле партизанским одредима и јединицама НОВЈ у борби против окупатора и њихових сарадника.

Централни комитет КПЈ, чим је добио материјале са седнице Обласног НОО, као и писмо секретара Покрајинског комитета КПЈ од 31. јануара 1944, у коме је изнета војно-политичка ситуација и дат исцрпан преглед стања НОП-а на Косову и Метохији, послао је директивно писмо Покрајинском комитету КПЈ за Космет 28. марта 1944. године. Ово писмо је било веома важно за отклањање многих грешака, којих је, што је сасвим нормално, било као и у другим крајевима Југославије. Покрајински комитет за Космет добио је последње писмо од Централног комитета КПЈ 22. септембра 1942. године. ЦК КПЈ у писму од 28. марта указао је на неке погрешне ставове у резолуцији, а похвалио је прогрес Прве обласне конференције народима Косова и Метохије.

У овом писму, као што смо већ истакли, критикована је одлука о стварању Покрајинског комитета: „Ваша партијска организација“ — каже се у писму —“ као и партијска руководства, показали су упорност, верност и оданост у борби за Партију и народну ствар. Ви сте, упркос свим слабостима, постигли значајне успехе. Ваши недостаци и грешке, политичке и организационе, по нашем мишљењу, добрим делом потичу услед слабе везе не само са нама него и околним покретима, а не услед тога што у организацији не би владао партијски дух, па ћете грешке, уверени смо, моћи лако исправити.“⁵¹

Као што видимо, Централни комитет КПЈ је генијално проценио да поједине слабости, између осталог, произилазе и из слабих веза са руководством НОП-а Југославије, а истовремено са суседним народно-ослободилачким покретима. Посебно је Централни комитет у овом писму критиковао део резолуције који је говорио о перспективи да се Косово и Метохија после рата припоје Албанији: „Данас се, другови, ради не о томе да се разграничи Албанија и Југославија — обе окупиране од Немаца — него да се обе, оружаном борбом ослободе од њих. Зато свако постављање разграничења — у ствари помаже Немцима да под-

стичу један народ против другог. Немци данас радо нуде коме стигну разне територије и области, да би на тај начин могли да мобилишу масе у појединим крајевима за борбу против ослободилачког покрета у другим крајевима.“⁵²

На део текста резолуције конференције ОНОО, која је говорила о послератним границама између Југославије и Албаније, стизале су примедбе и од бораца и руководилаца (Косовара), који су се борили на територијама ван Косова и Метохије. Изгледа да је било најоштрије писмо које је упутио Мито Миљновић, члан Обласног комитета КПЈ и комесар Прве косовско-метохијске бригаде. У писму је, поред осталог, речено: „Моје је мишљење да формулације у резолуцији постављају могућност отцепљења Косова и Метохије од Југославије, а истицање те могућности данас, посматране са становишта данашњег развитка снага у једној и другој земљи (Југославији и Албанији) и перспектива даљег развитка борбе, значи, по мом мишљењу, грешку. Томе треба додати и то да није нигде у резолуцији одлучно формулисано да Комитет треба да остане у оквиру федеративне Југославије.“⁵³

Покрајински комитет КПЈ за Косово и Метохију и Главни штаб НОПО добро су простудирали писмо Централног комитета од 28. марта 1944, и донели закључке за будући рад. У вези с овим упутили су писмо 18. јуна 1944. године свим средњим комитетима КПЈ на територији Области, у коме се ови обавештавају да више не постоји Покрајински комитет, већ као и раније — Обласни комитет КПЈ; да ће се Дукађин, као и раније називати Метохија; да је неправилно да се популарише Балкански штаб, који, тако рећи, није ни постојао; да се мора више пажње поклонити омладини, нарочито албанској; да се морају више популаризовати одлуке АВНОЈ-а; да је у периоду док рат траје, штетно постављати питање граница између Југославије и Албаније, поготово што су обе окупирани земље. Посебно је у овом писму истакнут карактер Обласног НОО, који је изабран почетком јануара 1944: „Рад ОНО је у основи правилан, а проглас правилан и леп. Овај одбор је самоиницијативни, он је само орган политичког јединства маса. Он нема карактер власти, мада руководи свим нижим одборима, где ови постоје. Ово због тога што ми немамо слободне територије. У раду на формирању одбора треба посветити што већу пажњу ширини и демократичности одбора. Партију у одборима не треба вештачки форсирати, него она треба својим упорним радом да остварује своју руководећу улогу.“⁵⁴

Рад конференције ОНОО и њене резултате, укључујући и објављена документа (резолуцију и проглас), не треба ни потцењивати ни прецењивати. Ова конференција, уз све недостатке, има велики историјски значај. Мањнавости, непрецизности у материјалима с овог значајног скупа треба посматрати као нешто што је проишло из одговарајућег степена развитка НОБ на Космету, а што је требало даље изграђивати и усавршавати. Тако је касније поступила већина делегата, тако су резултатима и документима приступили бројни активисти НОП-а широм Косова и Метохије. И у тим и у таквим документима, посебно у прогласу народима Косова и Метохије, нађена је и платформа за даље ширење НОП-а на Косову и Метохији, за мобилизацију нових бораца из редова Албанаца, Срба и Црногораца — оно што је тада на Косову и Метохији било најважније а што је и био циљ Прве обласне конференције НОО. Прено таквих напора и постигнутих резултата отклоњене су недоследности и грешке које су постојале у документима.

После конференције Обласног НОО, Немци и квислиншке власти завели су нечувени терор против припадника народноослободилачког покрета. Као што смо већ раније навели, први је био на удару Малесијски партизански одред, који се налазио у Ђановичкој Малесији, с којим је био део Покрајинског комитета и Главног штаба. У свим крајевима Косова и Метохије вршен је притисак на све кадрове НОП-а, односно на све антифашисте, како би се до краја угушио отпор. Исељавање српског и црногорског становништва под притиском рапидно је повећано. Кад је реч о исељавању, упркос ставовима највишег партијског руководства Космета, ипак је велики број насељеника, Срба и Црногораца, нарочито из Урошевца, Липљана, Приштине и других крајева ове области, и поред настојања партијских и скојевских организација да остану на терену, напуштао територију Косова и Метохије и одлазио у Србију. Многи од тих другова повезивали су се с организацијама НОП-а у Србији и ступали у партизанске одреде, али је ипак битно да је тиме ослабљен рад у појединим организацијама. Уместо њих, примани су у чланство КПЈ и Скоја нови кадрови из албанске народности, чиме је база ослободилачког покрета ипак јачала, јер су се на тај начин стварала нова упоришта, нови пунктови, што је омогућавало да се појача јединство између Албанаца, Срба и Црногораца у борби против заједничког непријатеља.

У упутству Покрајинског комитета КПЈ за Косово и Метохију од марта 1944, које је упућено свим члановима КПЈ на терену, у вези с исељавањем речено је следеће: „Данас уједињена реакција удара по српском и црногорском народу и исељава их са циљем да их обезглавене у Србији мобилишу у борби противу Народно-ослободилачког покрета или да их поћера на радове за ратне потребе Хитлерове Немачке, а коначно да их онемогући за организовану борбу против себе и да уклони носиоце братства и јединства народа Косова у борби за своје ослобођење.“⁵⁵

Немачки и бугарски окупатори такође су предузимали све оштрије репресалије и према албанском становништву, поготову према симпатизерима и припадницима народноослободилачког покрета. Читава насеља су настрадала у Ђановичкој Малесији, средином фебруара 1944, када је разбијен Малесијски партизански одред и пратећа чета Главног штаба НОВ Космета. Нешто касније Бошко Чакрић је, у писму Светозару Вунмановићу Темпу о овом догађају, поред осталог, рекао: „Много је страдао сам народ (албански).“⁵⁶

Репресалије су изводили, разуме се Немци, уз помоћ квислинга, а нарочито Партизанске лиге и владе танозваног легалитета. Они су распустили дотадашњу албанску квислиншку војску (с албанским официрима), која им је изгледала недовољно активна, и приступили формирању СС дивизије „Скендербег“ (од Албанаца са Косова и Метохије). За ово је била ангажована сва реакција на Косову и Метохији. Међутим, Немци су били све незадовољнији активношћу Призренске лиге. Чинило им се да је сувише спора мобилизација људства за СС дивизију „Скендербег“. Сигурно је у томе било основа. Јер све је више настајала деморализација појединаца у овој квислиншкој творевини, с обзиром на то да су свакодневно слушали преко радија вести о поразима Немаца на Источном и Западном фронту. Због свега тога, официри Гестапоа, који су и контролисали рад Партизанске лиге, тражили су да се смени Бедри Пејани, а да се за председника Лиге, изабере Џефер Дева, као активнији и Немцима оданији.

Сажето, овако би се могли сублимирати задаци Призренске лиге: „Да организује оружане квислиншке формације за одбрану граница велике Албаније и за борбу против партизана; да пропагира борбу против НОП-а; приказујући га као српску ствар; да преко листа „Лидхја Призрендит“, као свог органа, и преко конференција и других скупова, популарише Хитлерову Немачку и њено тобожње пријатељство према Шиптарима у великој Албанији; да убрза рад на мобилизацији Шиптара у СС дивизију; да организује добровољце и балисте за борбу против јединица НОВ у јужној Србији, против којих су Немци у мају те године предузели офанзиву, ангажујући јаче бугарске, четничке, недићевске, балистичко-добровољачке и своје снаге.“⁵⁷

После сване акције, коју би извели било партизански одреди у близини граница Косова и Метохије, поготову ано је нека диверзија извршена на територији Области, било припадници позадинских диверзантских група, Немци су вршили не само застрашивања већ и одмазде широних размера. Тако је, на пример, у Приштинском логору стрељано око 110 албанских родољуба. Крајем августа 1944, у Призрену и Ђаковици Немци су обесили по 10 припадника НОП-а са Космета. Немци и њихови сарадници нарочито су се свирепо обрачунавали с одборницима Обласног НОО, који су им стицајем многих околности падали у руке. Још у фебруару они су из Пећког затвора, заједно са Њецмедином Ниџом, одвели Ганија Чавдарбашија, члана Пленума Обласног НОО, и ликвидирали га. Нешто касније, у Призрену су ухватили Џеџета Доду, албанског учитеља, члана Претседништва Обласног НОО, кога су такође одвели у непознатом правцу и убили. У Пећи је у марту 1944. убијен члач Градског НОО Гилић, а пре тога поп Јован Зечевић. Милан Зечар и Хајдар Души, чланови Председништва Обласног НОО, погинули су као руководиоци у партизанским јединицама. Тефина Чангу, одборника Обласног НОО, Немци су водили по градовима Космета и на трговима пијачних дана, држали окренутог сунцу, изгладнелог и жедног с натписом на грудима да је комунист. Најзад су га са још девет родољуба обесили у Ђаковици.⁵⁸

Наведени подаци недвосмислено говоре да се албанско становништво све масовније укључивало у акције и активности НОП-а, али су такође над њим све оштрије репресалије вршили Немци, припадници Призренске лиге и други сарадници окупатора. Фадиљ Хоџа, командант Главног штаба Космета, писао је 2. фебруара 1944. Енглеској војној мисији, која се налазила у Албанији, о војно-политичкој ситуацији у Области, а посебно о недостатку оружја, не само за другове који би желели да се боре на територији Космета, већ и за ове припаднике НОП-а који су слати у партизанске одреде на територије ван Космета. У једном делу тог писма речено је: „Ми имамо активну и пасивну војску. Пасивна војска представља помоћника активне војске. Ми имамо много пасивне војске, довољно је поменути 3.300 радника Трепче, највећег рудника Космета, који су организовани у чете и батаљоне и не очекују ништа друго већ оружје и наређење са наше стране. . . Постоје герилске јединице у градовима, изузев Качаника, где још нису сазрели услови за њено стварање. За ове герилске јединице потребно нам је кратко оружје, а нарочито машингевери.“⁵⁹

Све су више руководства НОП-а, почев од Централног комитета КПЈ па до партијске организације на терену Косова и Метохије, долазила до закључка да је императив времена да се све снаге Партије,

Сноја и других институција НОП-а, усмере на то да се албанско становништво што масовније укључи у НОП, како би се Немцима и њиховим сарадницима, тамо где су до тада били релативно безбедни, наносили што већи ударци. С тим у вези је и писмо Покрајинског комитета КПЈ за Косово и Метохију од марта 1944, у коме се дају упутства свим члановима КПЈ на терену на свим секторима организационо-политичког рада, посебно с албанским масама: „Мора се престати са гледањем на шиптарски народ кроз издајничке и потплаћене банде које врше насиља и пљачке над Србима и Црногорцима. Те банде врше исто тако пљачку и насиље у старој Шипнији над тамошњим шиптарским народом који је устао у борбу за своје ослобођење. Погрешно је гледати на Шиптаре искључиво кроз то какви су њихови односи према Србима, мада то има огромну важност. . . Шиптарски народ треба посматрати са гледишта шта за њега значи пут којим га води Џафер Дева са осталим издајницима из Бали Комбтара, шта за њега значи демагогија фашистичног окупатора, и какву несрећу и ропство Шиптарима спремају великосрпска господа (избегличка влада и краљ). А шта за шиптарски народ значи данашња народно-ослободилачка борба и пут којим води Комунистичка партија Југославије, као и нуда воде и како се одржавају међународни догађаји и догађаји на Балкану посебно. . . Рад око повезивања са Шиптарима и јачање рада на постојећим продорима треба као сектор да добивају најспособнији и најодговорнији другови у свим партијским форумима и партијским јединицама и од њих захтевати највећу одговорност. Треба схватити да је то најважнији од свих важнијих задатака, који се сада постављају пред нашу партијску организацију на Косову.“⁶⁰

Исмет Шаћири, секретар Обласног комитета КПЈ за Метохију, послао је писмо Павлу Јовићевићу (који се налазио у Црној Гори), 16. марта 1944, у коме га је исцрпно обавестио о војно-политичкој ситуацији у овој области, о стању партијске и снојевске организације после пораза Малесијског партизанског одреда. Он посебно наводи да су репресалије непријатеља варварске према свим припадницима НОП-а, без обзира на националност. Такође истиче хапшења, стрељања и друге злочине које су окупатори предузимали у Пећи и Ђаковици: „Конференција за формирање Народноослободилачког одбора је учинила доста утисака и то је био разлог што је отпочела реакција да се организује на Космету. Створене су свакојане групе, као Централни комитет за спас Косова (Призренске лиге II), са Бедри Пејом на челу, и групе иредентиста са С. Ризом на челу, које су издале манифест; с друге стране, Бали Комбтар, зогизам (мисли се на симпатизере бившег албанског краља Зогуа — М. Б.) и Социјал-демократске партије у Шћипнији подбадају окупатора да нас удари са свих страна у Малесији, плашећи се нашег покрета који је растао са нама, нарочито (наша) војска.“⁶¹

Обласни комитет КПЈ за Косово планирао је да се на територији Јабланице током марта и априла 1944. формира такође Албански партизански одред од другова Албанаца са Косова, претежно из Урошевца, Приштине, Подујева и других градова. С тим у вези је и писмо које је Али Шукрија, секретар Обласног комитета за Косово, упутио средњом комитету КПЈ за Урошевац 19. марта 1944, у коме га обавештава да предузме мобилизацију свих поштених Албанаца из града и села и да прву групу пошаље у Приштину 27. марта на везу коју су већ имали са Средњим комитетом КПЈ у Приштини, а касније, требало је сваког

понедељна слати нове групе: „На терену задржати само оне који су неопходни, и то у првом реду некомпромитоване. Све компромитоване и Србе и Шиптаре упутити у Приштину за одред. Један од најбољих другова Шиптара нека нам напише извештај детаљно о локалној ситуацији у шиптарским масама.“⁶²

Централни комитет КПЈ, у већ цитираном писму од 28. марта 1944. године, дао је упутство Покрајинском комитету КПЈ за Косово и Метохију за рад у свим секторима партијско-политичног рада, а посебно је инсистирао да се више ради с албанским масама; да се са више поверења гледа на њихов рад; да се не секташи према њима. Посебно је ЦК КПЈ наглашавао: „Албанским масама треба јасно уназати на то да ратујући за Немце, оне иду путем националне катастрофе, путем робовања Немцима и њиховим слугама, који су се продавали свим завојевачима. Они се играју са својом националном будућношћу, с бољим животом, с унутрашњом слободом. Сутра ће срећни и слободни бити само они народи који то данас извојују оружјем у руци против немачких освајача и њихових реакционарних помагача, носилаца свега онога што кочи слободан развитак народа, што тргује са независношћу, богатством и чашћу нације.“⁶³

Централни комитет је овде, очигледно, мислио на део албанских маса које су биле у служби окупатора и бориле се против симпатизера НОП-а, Партизанских одреда и бригада НОВЈ, те их упозорава да отнажу послушност фашистичким агресорима и да се ставе на располагање Комунистичкој партији Југославије као организатору народноослободилачке борбе. У једном делу цитираног писма речено је и ово: „Са Србима и Црногорцима, које насилно исељавају, организовано слати и мањи број партијаца и скојеваца, који ће се, тамо где се тај живаљ пресељује, повезати са Партијом и партизанским одредима, да се тај живаљ мобилише у наше јединице и стави под наш утицај.“⁶⁴

3. НОП на Космету у другој половини 1944. године

Почетак друге половине 1944. године на Космету, карактеришу следећи значајни догађаји: прво, укинут је Покрајински комитет КПЈ за Косово и Метохију на захтев Централног комитета КПЈ, о чему су обавештена нижа руководства у писму Обласног комитета КПЈ од 18. јуна 1944. године. Највише руководство НОП-а на Космету поново је задржало стари назив — Обласни комитет. Такође су укинута и оба обласна комитета (за Косово и Дукађин), односно преименована у окружне комитете КПЈ. Организациона структура партијске организације по срезовима као ни раније, ни сада није мењана. И даље су постојали срески и месни комитети КПЈ, који су руководили основним партијским организацијама на терену. Нема података о бројном стању чланова КПЈ у ово време, али је сигурно да их је било мање него на почетку 1944. године стицајем многих околности; други важан моменат је био у томе што се Павле Јовићевић, секретар Обласног комитета КПЈ, вратио из Црне Горе почетком јула 1944. године, тако да су већина чланова Обласног комитета и Главни штаб били на окупу, што је било необично важно за даљи развитак ослободилачке борбе на територији ове области. У ствари, седиште Обласног комитета и Главног штаба било је поново у Ђаковичкој Малесији или северној Албанији, где је поново обновљен батаљон НОВ, односно Малесијски партизански одред. То што су два најодговорнија руководства НОП-а била на окупу, било је

изузетно значајно, јер је то био период када су већ вршене организационо-политичке и друге припреме за ослобођење Косовско-метохијске области.

Следећа карактеристика овог периода била је у томе што албанско становништво, нарочито у Метохији, постепено постаје главна снага ослободилачког покрета. Јер становништво српске и црногорске националности се масовно селило под притиском током свих ратних година, па и припадници НОП-а, међу којима је било доста чланова КПЈ и чланова Сноја. Из телеграма који је упутио Херман Нојбахер, опуномоћеник Министарства спољних послова Немачке за Југоисток (чије је седиште било у Београду), Немачком генералном конзулату у Тирани, 25. априла 1944, сазнајемо да је од маја 1941. до априла 1944. исељено са Косова и Метохије преко 40.000 становника српске и црногорске националности, а да их је око 30.000. поднело захтев Месној команди у Приштини, тражећи исељење. Нојбахер је у овоме видео забрањавајући фактор, не због тога што је он жалио Србе и Црногорце, већ што Недићева влада у Србији није могла да одоли притиску толиког броја избеглица из готово свих крајева Југославије, којима је требало обезбедити смештај, исхрану, запослење и друга средства за животну егзистенцију.⁶⁵

Следећи моменат, који посебно истичемо, јесте чињеница да је и даље главнина партизанских одреда, односно косметовских јединица, деловала на суседним територијама, јер се још увек није могло опстати на територији Космета. Главне косовске јединице су и даље биле на територији јужне Србије, Македоније и Црне Горе. Два мања партизанска одреда на самом Космету, оперисала су у Малесији и на Шарпланини. Међутим, било је изузетно важно да су тих дана образоване и прве косовске бригаде: 12. маја Прва косовска и 24. јуна Прва косовско-метохијска бригада. Иако су оне и даље деловале ван територије Космета, вести о њима пристизале су на Косово и Метохију, што је охрабрујуће деловало на патриотско становништво Космета.

Остале косовско-метохијске бригаде, знатно касније, формиране су следећим редом: Друга косовско-метохијска бригада 9. септембра у селу Љиљановцу код Бујановца. Њен командант је био Јзвица Попадић, а комесар Душан Јововић. Трећа косовско-метохијска бригада образована је 12. септембра у селу Крајмировцу, у близини Врања, с командантом Војом Бунелићем и комесаром Владом Поповићем. Пета косовско-метохијска бригада образована је 24. септембра 1944. у селу Туларима код Лебана. Њен командант је био Младен Жакула, а комесар Милутин Павличић. Четврта косовско-метохијска бригада образована је 13. октобра 1944. на подручју Круме у Албанији, с командантом Павлом Брајовићем и комесаром Чедом Мијовићем. Средином новембра 1944. у Ђаковици је основана Седма, а 13. децембра у Косовској Митровици Шеста косовско-метохијска бригада. Командант ове бригаде био је Глигорије Шарановић, а комесар Предраг Ђукић. Командант Седме бригаде био је Шабан Аџија, а комесар Ђамиљ Бровина. Од дотадашњег Раковачког партизанског одреда и нових бораца, 20. децембра 1944. образована је Осма косовско-метохијска бригада. Да напоменемо да је 25. јануара 1945. образована и Косовско-метохијска бригада Корпуса народне одбране Југославије од одбрамбеног људства из косовско-метохијских бригада.⁶⁶

Тиме је било завршено формирање регуларних јединица на подручју Косова и Метохије. Као и одреди, тако и бригаде, као што смо

већ истакли, углавном су стваране на суседним територијама, јер су услови на Космету били још увек тешки услед јачине окупартско-квислиншних снага, а и због расположења знатног броја албанског становништва. Тек у борбама за коначно ослобођење Космета, када је вршена и званична мобилизација људства, бригаде се стварају и на подручју Косова и Метохије.

Паралелно са стварањем бригада НОВЈ, на Косову и Метохији у периоду од јула до новембра 1944. формиран је већи број партизанских одреда: Косметски, Ибарски, Шаљски, Ракошки и многи други. Да би одвратио део становништва од борбе против НОВЈ и да би се што више људи прикључило народослободилачком покрету, Обласни комитет КПЈ за Космет формирао је у Малесији крајем августа 1944. један мањи одред, претежно од Албанаца, и са радио-станицом га упутио у непријатељску позадину. Тај одред је у Источној срезу успео да формира Ракошки партизански одред, који је ослободио цео тај срез. Још крајем августа био је формиран Шаљски партизански одред, претежно од Албанаца, а 29. септембра је формиран и батаљон „Мето Барјантари“, такође од Албанаца. То формирање је имало велики политички значај, јер су ове јединице допринеле брзом распаду балистичких формација, чим су се Немци повукли са Косова и Метохије.⁶⁷

Каква је била политичка ситуација на Косову средином 1944. године, читамо у извештају Сресног комитета КПЈ у Приштини, који је био упућен Обласном комитету КПЈ за Косово: „Шиптарске масе поколебале, реакција није тако организована као раније. Припрема се нека нова полиција за последњи удар, али њено формирање зависи од спољних и локалних догађаја. Ово припремање траје већ три месеца. Рад Бали Комбтара је јак и још увек раде на исељавању Срба и Црногораца, али у недостатку вагона и (услед) страха, исељавање је потпуно обустављено. Код Срба више нема одушевљења за исељавање као раније. Широке шиптарске масе нису за исељавање, јер се плаше да се сви ти Срби једног дана врате на Косово, а сем тога боје се и савезничког бомбардовања.“⁶⁸

Обласни комитет КПЈ за Космет упутио је директивно писмо Среском комитету КПЈ у Приштини 24. јула 1944. године, у коме му налаже да све компромитоване другове шаље у партизане, а да у руковођству Партије и Сноја остану некомпромитовани кадрови. Такође се скреће пажња друговима из Сресног комитета да им обавештајна служба буде што боља, а конспирација на највишем степену предострожности, како нико не би пао у руке непријатељу. У овом писму речено је и то да се хитно ухвати веза са партијском организацијом у Косовској Митровици, Јабланици, Пећи, Урошевцу, Призрену и другим суседним местима, и то све помоћу проверених, наоружаних курира, као и оних другова који би се легално кретали помоћу легитимације: „Пребацивање за одред мора бити организовано и планско, са највећом конспирацијом и дисциплином, користећи досадашња искуства. За сваку евентуалност у погледу пребацивања људства, руковођство ће сносити лично одговорност и повући најстрожије казне.“⁶⁹

Све се више осећала потреба да Прва косовско-метохијска бригада, која је била састављена од прекаљених бораца и руководилаца, што пре дође на подручје Косова и Метохије и да уз њену помоћ буду формиране нове бригаде и партизански одреди, како би што пре почеле борбе за ослобођење Косова и Метохије. Борци ове прослављене бри-

гаде танође су то жарко желели. Међутим, Светозар Вукмановић Темпо, који је имао широка овлашћења од стране Централног комитета и Врховног штаба, сматрао је да је ова бригада још неопходна у Македонији да би помогла јединицама НОВЈ у Македонији у разбијању бугарских окупаторских јединица, нвислиншних снага и четничких одреда Драже Михаиловића. У вези с овим проблемом, Мито Миљковић, комесар Косовско-Метохијске бригаде, упутио је опширно писмо секретару Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, 26. јула 1944. године.⁷⁰

Међутим, руководство НОП-а Косова и Метохије, због слабих веза с овом бригадом и са Светозаром Вукмановићем Темпом, инсистирало је да Прва косовско-метохијска бригада треба што пре да пође према Космету. С тим у вези је и писмо Чеда Мијовића од 7. августа 1944, које је по овлашћењу Покрајинског комитета и Главног штаба упутио Миту Миљковићу и Петру Брајовићу, тј. комесару и командангу, и у коме је, поред осталог, речено: „Чули смо да сте се почетком овог мјесеца налазили у околини Дебра. Због тога је друг Фадиљ са једним батаљоном из Малесије дошао доведе, тј. до Пешкопије у намјери да са собом поведе цијелу бригаду на Космет. Чим је стигао у Слатину, упутио вам је два телеграма и једно писмо преко (Ромела), са наредбом да одмах кренете за Слатину, гдје вас чекамо. Из вашег писма од 26. VII. видимо да сте добили разна наређења и тешно стање у коме се налазите, што нас је огромно забринуло. Због тога сво последње наређење из овог писма сматрајте као мјеродавно и по њему поступите без икаквог одлагања. Наиме, одмах крените за Космет. Да би било јасније: нека читава бригада пође правцем Слатина-Малесија Ђаковачка. . . Данас сте огромно потребни за терен Космета. Други корпус је ослободио Плав, Гусиње и Чанор, где смо сви ми неопходни.“⁷¹

Међутим, Прва косовско-метохијска бригада је стигла на територију Космета тек крајем септембра, односно почетком октобра 1944. Слична је ситуација била и са Ибарским НОП одредом, који је највећим делом био састављен од бораца Косовара. И ови су другоги, жарко желели да се што пре врате на Косово и Метохију и да учествују у борби за коначно ослобођење ове области. Али, било је неопходно да и они остану на тлу Србије, да оперишу у Ибарској долини и да помогну пробој Оперативне групе дивизија НОВЈ, којом је непосредно руководио Врховни штаб и која је продирапа према југоистоку Србије. Уосталом, ова јединица је дуго била под непосредном командом штаба Оперативне групе, а нешто касније и Главног штаба Србије.⁷²

Али, упркос чињеници што се Прва косовско-метохијска бригада још дуже време морала задржати на тлу Македоније, Главни штаб и ПК КПЈ за Космет, свакодневно су, и преко контаката са становништвом и преко писма партијским организацијама на терену, инсистирали да што већи број другова са Косова и Метохије ступа у партизанске одреде, свеједно где се они налазили: на Космету, у Албанији, Македонији, Србији, Црној Гори, дакле, у суседним областима. Фадиљ Хоџа, командант Главног штаба, морао се вратити из Дебра, куда је отишао с једном четом одабраних бораца да сачена Прву косовско-метохијску бригаду и да се с њом упути на територију Космета. На том путу имао је више борби и сукоба с окупаторско-нвислиншним снагама. На повратку из Дебра за Малесију, упутио је писмо 11. августа 1944. Џевџету Хамзи Гурију, секретару Месног комитета КПЈ за Ђаковицу, и обавестио га да су изгубили везу с Главним штабом Космета. Уједно му је дао упут-

ство за рад у новонасталој ситуацији, то јест у периоду када немачки фашизам трпи поразе на свим фронтовима, а јединице НОВЈ постижу гигантске успехе против окупатора и његових сарадника. Командант Главног штаба у овом писму посебно наглашава: „Да пошаљете што више другова у батаљон, те према томе отпочети са слањем и другарица и одраслих пионира (две моје сестре), Неџмија и Мурвета, обе сестре И. Исмаила, сестра Читана и све другарице које су организоване, изузев оних које су неопходно потребне. Онима који се устручавају да пођу, треба рећи да се излажу опасности да буду мобилисани на рад у Немачкој, а да ће одавде бити упућене у Плав и Гусиње, да тамо раде са женама. . . Дакле, примените погодна средства да бисте послали што више другова у партизане. Радницима треба да пишете да треба да пођу првом приликом, која им се унаже. Ми ћемо послати људе и организоваћемо њихово преузимање што пре и у што већем броју. Ви треба да повучете све оне из Вогова и да их упутите у Малесију.“⁷³

Садржина овог писма има вишеструки значај: прво, што командант Главног штаба Космета захтева да и другарице, Албанке, што масовније ступају у партизанске одреде, иако је то из патријархалних разлога, у претходним годинама ослободилачког рата, било готово незамисливо. Поред тога, Фадиљ Хоџа захтева да и пионери ступају у партизанске одреде, онако како су то радили у многим деловима Југославије њихови другови из Србије, Црне Горе, Македоније, Слвеније, Босне и многих других делова наше земље.

Штаб оперативне групе дивизија НОВЈ издао је 16. августа 1944. године наредбу о именовану руководиоца Ибарског НОП одреда. За команданта је постављен Миладин Радуловић, а за комесара је речено да ће бити касније одређен. Остали чланови штаба били су: Светислав Трифуновић, заменик команданта, Ратко Дражевић, помоћник политичког комесара, Александар Недељковић, начелник штаба.⁷⁴ Овај одред добијао је све већи значај. Свакодневно је бројно јачао и наносио осетне ударце Немцима, квислинзима и четницима Драже Михаиловића. Из његовог састава попуњаване су многе јединице из Оперативне групе дивизија НОВЈ. У извештају који је послао Миладин Радуловић Крцун 23. августа 1944. секретару Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију, дају се многобројни подаци о кретању овог одреда и о његовим борбама. На пример, 18. јула је разбијен штаб Јаворског четничког корпуса на Рудном, којом приликом је заробљено 30 четника, а само дан касније Ибарски НОП одред је разбио групу четничких бригада, у којој је било око 1.200—1.300 људи: „Наш рад тек сада даје пуне плодове. Одред нагло расте и у изгледу је да ћемо за 10—15 дана имати бригаду од 800—1.000 људи. Баш тих дана су нам пришли листом Колашинци. Са јединицама које су овуда прошле за Топлицу, успоставили смо везу. На Копаонику (према Топлици) сада се баца велики материјал и ми добијамо доста оружја и другог. Пеко (Дапчевић) нам је обећао да ћемо добити колико нам треба.“⁷⁵, стајало је у једном делу извештаја М. Радуловића.

У данима пред ослобођење, Обласни комитет и Главни штаб налазили су се делом у Малесији и затим, у Метохији, а делом у јужној Србији. Улаган је велики напор да се оном делу албанских маса које су још увек биле заведене фашистичком пропагандом објасни да јединице НОВЈ које долазе на Косово и Метохију имају ослободилачку мисију. У том циљу су Обласни комитет и Оперативни штаб издавали про-

гласе, а у августу је и Главни штаб НОВ и ПОЈ за Србију прогласом позивао заведене Албанце да не дају отпор, већ да помажу јединице НОВЈ и да ступају у њихове редове. Такође је и Народноослободилачки одбор за Косово и Метохију издао проглас народима ове области, у коме су позивани Албанци, Срби и Црногорци да ступају у редове НОВЈ. У њему се објашњавају перспективе борбе и стварање нове заједнице — Демократске федеративне Југославије. Део тог писма гласи: „Шиптари, похитајте и проширите редове НОВ, скините са ваших срца рунжну успомену мржње и освете према Србима и Црногорцима, сарађујте искрено са нама. Учвршћујте народну власт — Народноослободилачке одборе. Дајте све од себе за нашу војску. Не штедите ништа за победу над нашим унутрашњим и спољним непријатељом. . . Срби и Црногорци, ви сте поднели велике патње под четворогодишњим суровим фашистичко-нацистичким ропством. Ви сте својом кожом платили злочине великосрпских хегемониста старе Југославије. За ваше патње не треба да бацате кривицу на шиптарски народ Косова и Метохије. Одговорност за почињене злочине пада на издајнике, а не на народ.“^{75а}

Паралелно са стварањем и јачањем партизанских одреда, НОО, одбора АФЖ-а и других институција НОП-а, Партија на Космету је и у другој половини 1944. поклањала изузетну пажњу раду с омладином, односно Скоју, као њеном предводнику. Велики број чланова Скоја и других напредних омладинаца тражио је да одлази у партизанске одреде. У пећком срезу, на пример, крајем августа, 15 чланова Скоја је групно ступило у Косметовски батаљон. Почетком септембра ступила је нова група од 28 скојеваца. Групног ступања омладинаца у партизанске одреде и бригаде НОВЈ било је све до ослобођења ове области. По 20, 30 па и 50 омладинаца ступало је у јединице НОВЈ. Из села Врела, код Липљана, у новембру 1944, педест пет омладинаца ступило је у Пету албанску бригаду, која је помагала у ослобођењу ове области.⁷⁶

У периоду завршних борби за ослобођење земље, па и Косова и Метохије, омладина ове области вршила је припреме за одржавање Прве обласне конференције УСАОЈ-а. Припреме су почеле још у септембру 1944, а 15. октобра формиран је, на иницијативу Обласног комитета Скоја, Иницијативни одбор од 20 чланова, представника омладине из позадине и јединица НОВЈ, који је упутио проглас омладини Косова и Метохије, позивајући је да збије своје редове у борби за коначно ослобођење земље: „Обраћамо се свима вама да сложено као један, без обзира на нацију, веру и социјални положај, приђете послу око припрема за конференцију, да би она заиста била манифестација наше снаге, нашег братства, нашег јединства са осталом омладином Југославије.“⁷⁷

Да напоменемо да је у првој половини октобра, данле, у периоду припрема за Прву обласну конференцију УСАОЈ-а, образован нови Обласни комитет Скоја, који је имао следећи састав: Мито Миљковић, секретар, и чланови: Станоје Аксић, Гара Ђилас, Милан Мићковић, Џафер Војши, Савка Ђовачевић.⁷⁸ Одмах после формирања (16. октобра) Обласни комитет Скоја је упутио писмо среским и месним комитетима Скоја, у коме су детаљно били прецизирани задаци скојевских актива и одбора УСАОЈ-а у вези с припремама за одржавање конференције. Свуда по срезовима су одржавана саветовања и митинзи омладине на којима је истицан значај обласне конференције, узимане су обавезе, бирани делегати за конференцију и, упоредо с овим задацима, бирани су и

сресни одбори УСАОЈ-а. Такмичило се у разним дисциплинама, стварани су нови одбори УСАОЈ-а.⁷⁹

На Првој обласној конференцији УСАОЈ-а, одржаној 17. и 18. новембра 1944. у Ђановици, учествовали су делегати омладине из свих крајева области, као и из јединица НОВЈ, које су оперисале на овој територији. Конференција је омладини Косова и Метохије поставила нове задатке. У резолуцији је истакнуто да је примарни задатак албанске, српске и црногорске омладине да буде јединствена у свим акцијама, које буде Партија организовала. Посебно је наглашено да омладинци без двоумљења треба да ступају у редове НОВЈ, како би дали још већи допринос у коначном ослобођењу земље. Исто тако, закључено је на Конференцији да омладина Косова и Метохије развија радну активност и да ствара радне чете и бригаде које би помагале органима народне власти у отклањању последица рата.⁸⁰

Материјали са Прве обласне конференције УСАОЈ-а умножавани су и слали на терен, где их је омладина проучавала и у њима налазила задатке за свој будући рад. До краја 1944. године одржане су среске конференције УСАОЈ-а у свим срезovima Области и бирани први срески одбори УСАОЈ-а. У првом Среском одбору УСАОЈ-а у Пећи било је, на пример, седам чланова. У првом Градском одбору УСАОЈ-а Призрена било је 10 чланова итд.⁸¹

На Другој обласној конференцији Скоја, која је одржана у Приштини 11. фебруара 1945, констатовано је да је омладина Косова и Метохије извршила највећи део задатака који су јој постављени на Првој конференцији УСАОЈ-а. Истовремено, констатовано је да је било низ слабости и пропуста у раду, као што је недовољно енергичан став у откривању балистичких банди, које су предводили Шабан Полужа, Адем Воце и други, и да убудуће омладина треба свуда и на сваком месту да помаже органе народне власти и јединице НОВЈ, које су чистиле терен од остатака окупаторских слугу.

Упркос многим слабостима, којих је било и у другим крајевима Југославије, Партија и Ској у овој области ипак су свакодневно јачали своје редове, чистили их од опортуниста и колебљиваца и примали у Партију и Ској одане младе револуционаре. На Првом конгресу КП Србије, одржаном маја 1945. у Београду, изнети су подаци из којих се види да је на територији Косова и Метохије априла 1945. било: 1.232 члана КПЈ на терену, 3.455 скојеваца и кандидата на терену. А у војсци: 1.009 чланова КПЈ, 1.236 чланова Скоја и 1.340 кандидата КПЈ.⁸²

Ови подаци недвосмислено говоре да су Партија и Ској у односу на претходне године ослободилачке борбе бројно проширили своје редове, иако у организационом погледу нису били још довољно чврсти. Али, и с оваквим снагама могли су у даљој обнови и изградњи Кокова и Метохије и у стварању братства и јединства народа ове области решавати и најкрупније задатке.

4. Напори Понрајинског комитета и Главног штаба за ослобођење Косова и Метохије

Заједнички напори Савезника да спроведу у живот одлуке Техеранске конференције, која је одржана још у новембру 1943, убрзо су донели велине војно-политичке резултате. Од почетка 1944. године Црвена армија је изводила офанзивне операције на целој дужини Источног фронта. Наступајући без предаха, она је још у априлу избила на чешку

и румунску границу, започињујући истовремено офанзиву према Карпатима и припреме за озбиљније операције на Балкану. До средине године избила је на западне границе Совјетског савеза, разбила немачку Централну групу армија и крајем јула 1944. продрла до реке Висле.⁵³

На западу су савезничке трупе вршиле последње припреме за десант у Француску, изведен 6. јуна 1944. у Нормандији. У Италији су 5. америчка и 8. британска армија сломиле немачку одбрану на тзв. Густафовој линији и 4. јуна ушле у Рим. Истовремено је Вермахт почео да бомбардује Лондон ракетама V-2. Окупаторска штампа у Србији и на Косову и Метохији, под крупним насловима писала је о новом немачком тајној оружју, које ће, наводно, довести до брзог и одлучујућег преокрета у корист сила осовине.⁵⁴

Јединице Црвене армије у другој половини августа почеле су да продиру кроз Румунију, која је капитулирала 23. августа. Под ударцима Црвене армије, у септембру је капитулирала и Бугарска. Трупе Црвене армије избиле су на југословенско-румунску границу. Средином 1944. године, Народноослободилачка војска, која је тада имала, поред самосталних бригада и партизанских одреда, 39 дивизија и укупно 350.000 бораца, прешла је у офанзиву на свим подручјима Југославије. Врховни штаб је њене главне снаге усмерио према Србији, која је у том тренутку и са војног и политичког гледишта имала одлучујући значај. Продирање трупа Црвене армије кроз Румунију наговештавало је одлучујућу битку за Балкан, у којој би својим продором кроз Србију и пресецањем Моравске долине, Народноослободилачка војска могла примити на себе значајну улогу.⁵⁵

Почетком октобра 1944. почеле су борбе за коначно ослобођење Србије и Македоније. После разбијања немачке одбране у Војводини и у долини Тимока и ослобођења источне и јужне Србије са Нишом, у борбама од 14. до 20. октобра јединице Црвене армије и Народноослободилачка војска Југославије ослободиле су Београд, у који су одмах после тога прешли Централни комитет КПЈ, Врховни штаб и Национални комитет ослобођења Југославије. До краја 1944. године потпуно су ослобођене Србија, Македонија, Црна Гора и Далмација. У борбама за ослобођење Ниша, дела Македоније и Косова и Метохије, учествовале су три бугарске армије и две дивизије ослободилачке војске Албаније.⁵⁶

Од октобра 1944. почела је операција за ослобођење Косова и Метохије. Док су 1. и 4. косметска и 3. и 5. албанска бригада водиле борбе за ослобођење Метохије, дотле су 22, 24. и 46. српска дивизија, делови бугарске 3. армије и 2, 3. и 5. косметска бригада водиле борбе за ослобођење Косова. Борбе су биле тешке, јер су вођене против јачих немачких борбених група, које су штитиле бокове главнини Групе армија „Е“ приликом повлачења преко Косова. Те борбене групе биле су помогнуте јаким балистичним снагама. Врховни штаб НОВЈ преименовао је још 2. септембра 1944. Главни штаб НОВ и ПО за Косово и Метохију у Оперативни штаб, који је 14. септембра потчињен Главном штабу НОВ и ПО Србије. За команданта оперативног штаба био је постављен Фадил Хоџа, за политичког комесара Крсто Филиповић, за заменика команданта Милутин Павличић, а за члана Павле Јовићевић. Нешто касније дошло је до промене у Оперативном штабу Космета. За заменика команданта постављен је Петар Брајовић, за помоћника начелника штаба Анте Валенчић, а за начелника оперативног одељења Павле Јовићевић.⁵⁷

Почетком октобра 1944, данле у периоду борби за коначно ослобођење Косова и Метохије, Оперативни штаб ове области, упутио је проглас Албанцима, Србима и Црногорцима, у коме их позива да ступају у јединице НОВЈ и да се боре против окупатора и њихових сарадника: „Шиптари, дошао је дан на који смо вам стално указивали. Хитлер и Немачка су на самрти и заједно са њима и сви они који су им верно служили. Лажи издајника: Џафер Деве, Реџеп Митровице, Шаџир Цура, Бедри Пеја, Сефедин Бега, Џеват и Рифат Бега, Ферхат Драга и других су данас откривени. Сада је и вема јасно да је Немачка изгубила рат. Јасно вам је такође да вам Немачка није, нити вам је могла донети слободу. . . Срби и Црногорци, ни један поштени Србин и Црногорац не сме сада остати ван активне борбе. Сада су скршене све препрене за одлазак у наше бригаде и одреде, у редове Народноослободилачке војске да часно доченамо бригаде које хитају да нам помогну. Појачајте борбу против Немаца и њихових слугу. Пружите братску руку свим Шиптарима и борите се против заједничког непријатеља. Стварајте јединство и братство са њима, јер је то најбоља залога ваше сретније будућности. У бој за коначно ослобођење.“⁸⁸

И заиста, упркос многим тешкоћама, у јединице НОВЈ ступао је знатан део Албанаца, Срба и Црногораца. После жилавих борби, крајем новембра 1944. била је ослобођена цела територија Косова и Метохије. Поједини градове ове области ослобођени су следећим редом: Ђановица (9. новембра), затим: Призрен, Пећ и Исток (у другој половини новембра); Ђиљане (16. новембра), Урошевац (17), Приштина (19), Вучитрин (20), Косовска Митровица (22) и Трепча (23. новембра). Тиме је територија Косова и Метохије била потпуно ослобођена.⁸⁹

Међутим, после ослобођења Косова и Метохије, јединице НОВЈ на Космету биле су приморане да се обрачунавају с контрареволуционарним, балистичким снагама, којих је у почетку било око 10.000. Да би се ове банде ликвидирале, Врховни командант НОВ и ПОЈ издао је наредбу 8. фебруара 1945, на основу које је на Косову и Метохији уведена Војна управа, као орган војно-државне власти. За команданта војне управе, постављен је пуковник Саво Дрљевић, а за политичког комесара Ђуро Меденица. Јединице НОВЈ успеле су да за релативно кратко време разбију штаб и већину контрареволуционарних снага. После тога остало је неколико група од по 200—300 одметнина, али то више нису биле организоване снаге, којима је руковођено из једног центра, него групе чији је циљ био да спасу своје животе.

Побуне су биле готово ликвидирани до априла 1945, али су нанеле знатне штете снагама НОП-а: мобилизација је занаснила, те је најмање извршена у априлу 1945, данле, непосредно пре ослобођења Југославије. Изгубљено је много бораца и руководећих кадрова, нада је слобода била, тако рећи, надомак руке. Тринаестог марта 1945, у својој канцеларији у Приштини убијен је Миладин Поповић, секретар Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију још од 1937. године. Било је то велики револуционар, а његов нестанак велики губитак за партијску организацију Косова и Метохије.⁹⁰

Одмах после ослобођења Косова и Метохије извршени су избори у друштвено-политичким организацијама, народноослободилачким одборима и другим институцијама НОП-а. Већ смо раније навели да је Прва обласна конференција УСАОЈ-а одржана 17. и 18. новембра 1944. у Ђановици. Среске партијске конференције на Космету бирани су тоном

марта 1945. године. Организационо обликовање Јединственог — народноослободилачког фронта на Косову и Метохији извршено је на Првој конференцији, која је одржана 11-12. априла 1945, уз учешће око 500 делегата. Свакодневно су бирани сресни, месни и општински НОО; затим, одбори друштва жена, одбори Шиптарског националног комитета, одбори Шиптарске антифашистичке омладине и многе друге друштвено-политичке организације. Јачала је партијска и скојевска организација у градовима, селима, предузећима и јединицама НОВЈ.⁵¹

Два основна задатана стајала су пред организацијама КПЈ, Скоја и другим институцијама на Косову и Метохији: прво, мобилизација свих снага за коначно ослобођење земље и обнова ратом порушене привреде. Јер, иако је територија Косова и Метохије била ослобођена, немачки окупатор још није био поражен. Братски народи Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Срема, Баната и Бачке водили су одлучујуће борбе против Хитлерове солдатетске. Требало им је у томе помоћи. Хиљаде другова и другарица Албанаца, Срба и Црногораца са територије Косова и Метохије ступиле су у редове НОВЈ и бориле се раме уз раме против остатана фашизма, све до његовог дефинитивног пораза 9. маја 1945. године.

Паралелно с обновом земље, на Косову и Метохији је одмах после ослобођења извршена припрема за одржавање скупштине Обласног НОО. Она је одржана у периоду од 8. до 10. јула 1945. у Призрену. На скупштини су учествовали представници свих народа који живе на територији ове области. Рад те скупштине био је плодан и обиман. Сумирани су резултати учешћа становништва у НОР-у и револуцији; говорено је и о слабостима руководства и организација НОП-а, као и о наредним задацима свих друштвено-политичких организација.

У низу докумената, који су усвојени на овој скупштини, запажена је резолуција која има историјски значај. У њој су представници народа Косова и Метохије демонстративним путем изразили жељу Албанаца, Срба, Црногораца и других националности да Косово и Метохија буде аутономна област у саставу федералне Србије. У резолуцији је, између осталог, речено: „Обласна народна скупштина Косова и Метохије једнодушно изјављује да становништво ове области, исто као и сви народи Југославије, није никада признало раскомадање своје области извршено од окупатора, нити раскомадање Југославије, те даје израза жељи целокупног становништва Области да ова буде привључена федералној Србији као њен саставни део. Народ ове области уверен је да ће у народној влади Србије наћи пуну заштиту, те да ће од народне власти целе Југославије бити свесрдно помогнут у свом политичком, националном, економском и културном подизању, а представници Области у Народној скупштини Србије и у АВНОЈ-у допринеће свим својим снагама развитку демократске Србије и демократске федеративне Југославије.“⁵²

Овим својим актом, представници Косова и Метохије су практично ставили ван снаге део резолуције која је усвојена у Буњају на оснивачкој конференцији и ОНОО на почетку 1944. године која је говорила да ће се народ Космета после рата „ујединити са Шипнијом“. Исто тако, 40-годишњица нове Југославије, чији је Косово саставни део, показала је да су у овој земљи сви народи и народности доживели свој просперитет у сваком погледу: економском, културном, политичком и свим другим видовима надградње.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Капитулација фашистичке Италије извршена 8. септембра 1943. године.
- ² Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, Београд, 1965, књ. II, стр. 11 (у даљем тексту: Ослободилачки рат).
- ³ Исто.
- ⁴ Архив Института за историју радничког покрета Косова (у даљем тексту: АИРПК), док. бр. 418.
- ⁵ Павле Јовићевић, Народноослободилачки одбори на Косову и Метохији и одједи II заседања АВНОЈ-а, Војно-историјски гласник, бр. 6/69, стр. 103 (у даљем тексту: ВИГ). — Приликом покушаја да се из Ђаковице пребаце за Призрен на састанак са Светозаром Вукмановићем Темпом, ухваћени су Боро Вукмировић и Рамиз Садику 20. априла 1943. и после тешког мучења убијени у Лаңдовици код Призрена.
- ⁶ Др Али Хадри, Косово у народноослободилачкој борби (Преглед), стр. 415-467, Србија у рату и револуцији, дело више аутора, Београд, 1976. др Милан Борковић, Заједничка борба албанског, српског и црногорског народа на Косову и Метохији против фашистичког окупатора и његових сарадника (1941-1945), Југословенско-албански односи (на енглеском), дело више аутора, Београд, 1984, стр. 103-134.
- ⁷ Исто.
- ⁸ Исто.
- ⁹ Зборник документа и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књ. 19, стр. 513, нап. 4. (у даљем тексту: Зб. НОР).
- ¹⁰ Зб. НОР, I-19, 518. — О поразу Малесијског партизанског одреда известио је Исмет Шаџири, секретар Обласног комитета за Метохију, 16. марта 1944, Павла Јовићевића, који се тада налазио у Црној Гори (АИРПК, рег. бр. 242, к. 8).
- ¹¹ Зб. НОР, I-19, 518, Извештај Бошка Чакића од 14. априла 1944 — Светозару Вукмановићу Темпу.
- ¹² П. Јовићевић, н.р. 123; Зб. НОР, I-19, 459.
- ¹³ П. Јовићевић, н.р. 123-124.
- ^{13а} Зб. НОР, I-19, 423.
- ¹⁴ Зб. НОР, I-19, 584, нап. 3; П. Јовићевић, н.р. 123. — У извештају Месног комитета КПЈ за Пећ од маја 1944, који је упућен Обласном комитету, опширно се говори да је пребацивање људства из Пећи у Црну Гору скопчано с великим тешкоћама, па се наводи да је тих дана у једној групи погинула Љубица Петровић Хаха, члан Месног комитета КПЈ за Пећ (Зб. НОР, I-19, 573).
- ¹⁵ Зб. НОР, I-19, 560, Извештај Јована Вучинића Ђоке — Милији Ковачевићу члану Обласног комитета и делегату Главног штаба НОПО Ко-смента.
- ¹⁶ АИРПК, рег. бр. 874, к. 14, микрофилм у Архиву Војноисторијског института ЈНА (у даљем тексту: AVII), ф, бр. с. 98-99.
- ¹⁷ AVII, ф. бр. 3/106-111; Зб. НОР, I-19, 569.
- ¹⁸ Зб. НОР, I-19, 567.
- ¹⁹ AVII, ф. бр. 2/237-238; Зб. НОР, I-19, 577.
- ²⁰ АИРПК, док. бр. 624.
- ²¹ Зб. НОР, I-19, 518.
- ²² Исто.
- ²³ Зб. НОР, I-19, 517-518, Извештај Бошка Чакића Светозару Вукмановићу Темпу од 14. II 1944.
- ²⁴ Зб. НОР, II-10, 340.
- ²⁵ Архив Србије, ППН, 47 (у даљем тексту: АС).
- ^{26а} Сећање Павла Јовићевића, које сам забележио 7. XII 1984. у про-сторијама његовог кабинета (Палата федерације).
- ²⁶ Зб. НОР, II-10, 184.
- ²⁷ Зб. НОР, II-10, 340.
- ²⁸ Зб. НОР, I-19, 517. — Бошко Чакић посебно подвлачи да су на саветовању на Шар-планини присуствовала само 4 члана Обласног комитета и и да Али Шукрија, Милија Ковачевић и Саша Јаворина нису присуствовали јер су непосредно пре тога морали да отпутују у Јабланицу.
- ²⁹ AVII, бр. 2/143-147; Зб. НОР, I-19, 461.
- ³⁰ AVII, ф. бр. 2/237-238; Зб. НОР, I-19, 577.
- ³¹ АИРПК, док. бр. 418.

- ³² Архив Централног комитета СКЈ, рег. бр. 4319 (у даљем тексту: АЦКСКЈ). — Почетком октобра 1942. Централни комитет КПЈ упутио је у Албанију Душана Мугошу, који је пре тога дошао из Албаније и поднео извештај Централном комитету КПЈ, и Блажа Јовановић, као своје делегате да помогну тамошњим комунистима на организационом јачању њихове Партије и на развоју НОБ народа Албаније. Они су тада понели, поред осталог материјала, писмо друга Тита упућено Обласном комитету КПЈ за Косово и Метохију.
- ³³ АЦКСКЈ, рег. бр. 4319; цитирано сећање Павла Јовићевића од 7. XII 1984.
- ³⁴ Исто.
- ³⁵ ОVII, микрофилм, ф. бр. 2/169-175; Зб. НОР, I-19, 517.
- ³⁶ АИРПК, ОК Космет, бр. 5343/44.
- ³⁷ Зборник омладинског покрета Југославије, том II, књ. II, стр. 137 (у даљем тексту: Зб. ОПЈ); др Милан Борковић, Ској и омладински покрет у Србији 1941-1945, Београд, 1970, стр. 388.
- ³⁸ Зб. ОПЈ, I-1, 122; М. Борковић, Ској и омладински покрет у Србији, 389; А. Хадри, НОП на Космету, 345. Као делегати Косова и Метохије, на овај конгрес били су упућени и Гани Чавардарбаши, Неџмедин Ниџа и Џафер Никачевић. На путу у Црну Гору похватани су код Гусиња и убрзо после тога погубљени код Пећи (Зб. НОР, I-19, 512, нап. 4).
- ³⁹ АИРПК, Мг. ОК КП, бр. 30, 131.
- ⁴⁰ АИРПК, СК КПЈ Приштина, бр. 1026/44. — У писму Обласног комитета КПЈ за Космет од 18. јуна 1944 — свим среским комитетима КПЈ у Области, у вези с радом омладине речено је: „За омладину треба пронаћи најшире форме рада према условима — већином нелегалне — а легалне само на слободној територији (УСАОЈ). Не треба стварати никакве легалне нити полулегалне омладинске организације. Разуме се, у непријатељским организацијама, као и у оним омладинским организацијама које стоје под утицајем непријатеља, треба радити, развијати илегалне форме рада“ (Зб. НОР, I-19, 577).
- ⁴¹ АИРПК, ОК Скоја, бр. 51.
- ⁴² АС, без броја.
- ^{42а} АИРПК, ПК СКС за Космет, док. бр. 1529.
- ⁴³ Слобода, бр. 10-11, за септембар и октобар 1943; АИРПК, ПКС за Космет, док. бр. 1314.
- ⁴⁴ АИРПК, ПКС за Космет, док. бр. 1529.
- ⁴⁵ П. Јовићевић, н.р. 114.
- ⁴⁶ АИРПК, ПК СКС за Космет, док. бр. 202.
- ⁴⁷ НИН, 11. децембра 1983.
- ⁴⁸ АИРПК, ПК СКС за Космет, док. бр. 1316.
- ⁴⁹ АИРПК, ПК СКС за Космет, док. бр. 1316.
- ⁵⁰ Зб. НОР, I-19, 339; AVII, рег. бр. 4/374.
- ⁵¹ Зб. НОР, I-19, 461.
- ⁵² Зб. НОР, I-19, 464.
- ⁵³ Зб. НОР, I-19, 600, писмо Мита Миљковића Павлу Јовићевићу од 26. јула 1944.
- ⁵⁴ Зб. НОР, I-19, 577; AVII, ф. бр. 2/237-238.
- ⁵⁵ AVII, ф. бр. 3/310-316; Зб. НОР, I-19, 438.
- ⁵⁶ Зб. НОР, I-19, 518.
- ⁵⁷ П. Јовићевић, н.р. 123.
- ⁵⁸ Исто.
- ⁵⁹ Зб. НОР, I-19, 425; микрофилм у AVII, ф. бр. 3/610-611.
- ⁶⁰ Зб. НОР, I-19; AVII, ф. бр. 3/310-316.
- ⁶¹ АИРПК, рег. бр. 242, к. 8; Зб. НОР, I-19, 453.
- ⁶² ИРПК, рег. бр. 525, к. 38; Зб. НОР, I-19, 459.
- ⁶³ АИРПК, рег. бр. 246, к. 8; AVII, ф. бр. 2/143-147; Зб. НОР, I-19, 464-465.
- ⁶⁴ Исто.
- ⁶⁵ AVII, немачка документа. НАВ-Н-Т, 501; др Али Хадри; Народноослободилачки покрет на Косову 1941-1945, Београд, 1973, 305.
- ⁶⁶ Као напомена 6; др Али Хадри, НОП на Косову 1941-1945, стр. 364.
- ⁶⁷ Зб. НОР, I-19, 701, нап. 4; П. Јовићевић, н.р. 126.
- ⁶⁸ Зб. НОР, I-19, 547.
- ⁶⁹ AVII, ф. бр. 5/371-372; Зб. НОР, I-19, 594.
- ⁷⁰ AVII, ф. бр. 2/244-247; Зб. НОР, I-19, 596.

- ⁷¹ АИРПК, рег. бр. 1255, к. 19; Зб. НОР, I-19, 602-603.
- ⁷² Седмог августа 1944. Штаб Оперативне групе дивизија наредио је Ибарском НОП одреду да се са одредом пребаци у Ибарску долину (Зб. НОР, I-19, 601).
- ⁷³ АИРПК, рег. бр. 1956; Зб. I-19, 605.
- ⁷⁴ Зб. НОР, I-19, 606.
- ⁷⁵ АИРПК, ПК СКС, док. бр. 1318.
- ^{75a} АИРПК, ПКС за Космет, док. бр. 1318.
- ⁷⁶ М. Борковић, Ској и омладински покрет, 391.
- ⁷⁷ Зб. ОПЈ, II-2, 197.
- ⁷⁸ М. Борковић, Ској и омладински покрет, 391.
- ⁷⁹ Исто.
- ⁸⁰ АС, Обласни одбор УСАОЈ-а, бр. 1, Резолуција са Прве обласне конференције омладине Косова и Метохије.
- ⁸¹ АС, Обласни одбор УСАОЈ-а, бр. 2, крајем 1944; Мг, ОК КМ, бр. 1, 65.
- ⁸² Оснивачки конгрес КП Србије, Београд, 1972, реферат Јована Веселинова на Првом конгресу КП Србије.
- ⁸³ Ослободилачки рат, II, 247.
- ⁸⁴ Исто.
- ⁸⁵ Преглед историје савеза комуниста Југославије, стр. 432.
- ⁸⁶ Исто.
- ⁸⁷ А. Хадри, Косово у НОБ (Преглед), 459.
- ⁸⁸ АИРПК, рег. бр. 1243, к. 20; Зб. НОР, I-19, 655.
- ⁸⁹ А. Хадри, Косово у НОБ (Преглед), 461.
- ⁹⁰ Као нап. 6; П. Јовићевић, н.р. 129.
- ⁹¹ Оснивачки конгрес КП Србије, Београд, 1972, Реферат Јована Веселинова на Првом конгресу КП Србије.
- ⁹² Народни одбор Косовско-метохијске Аутономне Области 1943-1953, Приштина, 1955, стр. 45.

GRUNDCHARAKTERISTIKEN DER ENTWICKLUNG DER VOLKSBEFREIUNGS-BEWEGUNG IM GEBIET VON KOSOVO IM LETZTEN KRIEGSJAHR

(Zusammenfassung)

Auf 54 Seiten des Grundtextes und 6 Seiten des wissenschaftlichen Apparats habe ich versucht, in der vorliegenden Arbeit die Ereignisse in der Provinz Kosovo auszulegen, für die Periode von der Kapitulation Italiens im September 1943 bis zur endgültigen Befreiung und Unterdrückung der Konterrevolution, welche so geschickt seitens der Besatzungsmacht und der Vertreter der Grossgrundbesitzer und übriger konservativen und politisch und religiös reaktionären Kräfte organisiert wurde.

Ich habe sämtliche relevante Materialien, sowie die bestehende Literatur benutzt, so dass man sagen könnte, dass die Arbeit auf erstklassigen Quellen gründet.

Die gesamte Problematik wird in 4 Grundkapitel ausgelegt, und zwar: 1. Militär-politische Situation im Lande und in der Welt Ende des Jahres 1943, und Anfang des Jahres 1944; 2. Volksbefreiungsbewegung im Kosmet in der ersten Hälfte des Jahres 1944.; 3. Volksbefreiungsbewegung in der zweiten Hälfte des Jahres 1944, und 4. Bemühungen des Provinzkomitees und des Grossen Hauptquartiers um die endgültige Befreiung von Kosovo und Metohija.

Dr Milan Borković